

ԱՐՁԱՔԱՔԱՆԷՔ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԻՐԱԿԱՆ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրելն է հետևյալի: Բաժանորդագրող թիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱՔԱՔԱՆԷՔ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրադատական տնոցում: Ստարագրագրացիք ղեկավարում են՝ Тифлиск. Редакция „Арцаганк“.

Առանձին համարները 15 հ.

Յայտարարում թիւնների բաժին 2 հ.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թաղական խորհուրդների կարեւորութիւնը: — ՏԱՃԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Նամակ Այնթապից: — Կ. Պօլսի տպագրութիւններ: — ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Քաղաքական լուրեր: — ՖէլիքսՅՈՆ: Գլխադին: Մանկական պարտեզներ: — ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ: — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ռուսաստանի մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարչական կանոնադրութիւնը (պօլսթէնիան) մի շարք բարոյական և նիւթական պարտաւորութիւններ է դնում ամէն եկեղեցւոյ ծուխի վերայ: Հոգալ եկեղեցւոյ և սորա պաշտօնէից հասոյթը, պահպանել հոգևոր դպրոցը, կազմել խնամակալութիւն որբերի և ալրիւնների համար և յօգուտ սոցա տուրք հաւաքել, ընտրել իւր միջի պատուաւոր անձինքներից երեցփոխան, որին յանձնել եկեղեցւոյ նիւթական միջոցների կառավարութիւնը և պէտք եղած դէպքերում տալ նորան հաւատարմութեամբ ընդհանուրի ստորագրութեամբ, այնուհետև վերահասու լինել սորա գործունէութեանը, հաշիւ պահանջել, հաշիւ ստանալ — ահա այս բոլորը մի պարտք է, որ դնում է օրէնքը եկեղեցւոյ ծուխի վերայ, ճանաչելով սորան իբրև մի կազմակերպուած մարմին: Բնականապէս ամէն ժողովրդական իւր պարտականութիւններն ունի դէպի թաղի եկեղեցին և որոշ իրաւունքների տէր է եկեղեցւոյ բարեգործութեան, պաշտօնէից բարելաւութեան, դպրոցի բարեկարգութեան, աղքատաց և չքաւորաց խնամակալութեան և եկեղեցական ստացուածոց ապահովութեան և բարգաւաճման հոգատարութեան վերաբերութեամբ: Ոչ միայն քաղաքական օրէնքը, այլև եկեղեցականը՝ Առաքելոց և Ս. Հարց սահմանադրութեամբ, յարգում է եկեղեցւոյ ծուխը, ճանաչում է նորան իբրև որոշ

մարմին և վրան պարտք է դնում՝ հոգալ իւր բարոյական, քրիստոնէական պահանջները: Սակայն դժբաղդաւար, հակառակ եկեղեցական և քաղաքական օրինաց՝ մեր մէջ օրէցօր ծուխը զլանում է կատարել իւր պարտականութիւնները և ճշտութեամբ պահպանել իւր իրաւունքները: Եկեղեցի յաճախողների թիւը հետզհետէ պակասում է, տաճարները գուրկ են մնում վայելուչ բարեգործութիւնից, հոգևոր պաշտօնեաների գրութիւնը վերին աստիճանի անապահով է, թաղի որբերի և աղքատների խնամակալութիւնը մոռացուած է, դպրոցի հոգաբարձուքը ընտրվում են անտարբեր կերպիւ, եկեղեցական գրամները վատնվում են, երեցփոխանները եղծումներ են գործում — և այս բոլորի պատճառը այն է, որ ծուխը վայելուչ կերպիւ չէ կազմակերպուած:

Յայտնի է ամէնքին, որ Թիֆլիսի մէջ, երբ հարկը պահանջել է երեցփոխանի, հոգաբարձուաց կամ որևիցէ պատգամաւորի ընտրութիւն կատարել եկեղեցւոյ ծուխի ձեռքով կամ թէ հաշիւ տեսնել, վճիռ կայացնել և ալլն, չարաբաստ անձինք միշտ կարողացել են օգուտ քաղել ծուխի անկազմակերպութիւնից և ալնպիսի անձինք գումարել ընտրութիւնը կամ վճիռը կայացնելու համար, որոնք ոչ նոյն թաղի եկեղեցւոյ ծուխ են, ոչ բարոյական շահ ունին գործի յաջողութեան մէջ և ոչ ուրեմն սրտուցաւ են: Միմիայն հոգևոր վարչութիւնը անձեռնհաս է յառաջ եկած շարիքների առաջն առնելու, եթէ ժողովուրդը ինքը չի հոգալ իւր բարեկարգութեան մասին: Քաղաքական օրէնքը չէ կարող պաշտպանել եկեղեցւոյ նիւթական շահերը, եթէ ծուխը ինքը չէ հսկում այդ շահերի ապահովութեան վերայ: Բայց ով է ծուխը, ով է այս կամ այն եկեղեցւոյ ժողովուրդը: Թիֆլիսի մէջ, օրինակ, ծուխերի բաժանմունքը եկեղեցեաց վերայ և քահանայից մէջ կատարուել է վերջին անգամը ներսէս կաթողիկոսի օրովը: Այսօր Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ ծխականը բնակվում է Կուկիայ թաղում, Ս. Կարապետի եկեղեցւոյ ժողովուրդը — Սօլօկում: Ս. Նշան եկեղեցին երթեկում են Դուշիից կամ Ալէք-

սանդրապոլից վերափոխուած հայեր, իսկ Զգրաշէնի ծուխը հաստատել է իւր բնակութիւնը Մոսկովայում: Փոխելով բնակութեան տեղը, բնականապէս մարդ լաճախում է մերձակալ եկեղեցին և ուրեմն դառնում է սուրա ժամաւոր և նախանձախնդիր սորա ամէն կերպ բարեկարգութեան: Վերագառնալ ծուխերի հին բաժանմանը և քահանայից ունեցած ցուցակներին թէ անյարմար է, թէ անկարելի: Պէտք է նոր բաժանմունք և այդ բաժանման ամենապատակարարմար միջոցն է՝ որոշել ըստ եկեղեցեաց թւայն քաղաքիս թաղերը և այդ թաղականներին ճանաչել ծուխ նոյն եկեղեցուց:

Յուսալով, որ Թիֆլիսը մօտակալ ժամանակում շնորհ կունենայ իւր թէմական Առաջնորդին գիմաւորելու, առաջիմ մենք աւելորդ ենք համարում բացատրել, թէ որպէս պէտք էր բարեկարգել քաղաքիս և թէմիս հոգևորականաց գրութիւնը, նմանապէս թէ որ քահանաներին վայելուչ էր այս կամ այն եկեղեցու մէջ ծառայելու: Բայց քահանայից գրութիւնը բարեկարգելու և ծուխի վերայ եղած վերոյիշեալ բոլոր պարտականութիւնները օրինաց համեմատ կատարելու համար հարկ է, որ ծուխը կամ թաղը իւր մէջ մի սրոշ գործող մարմին ունենայ, որ ներկայացնէ ամբողջ ծուխը ու պահպանէ նորա շահերը: Այդ մարմինը ընտրվում է ամբողջ ծուխի կամ թաղի ձեռքով, իւր միջից, և կոչվում է թաղական խորհուրդ: Ռուսաստանի մայրաքաղաքներում, ինչպէս և մեծամեծ քաղաքներից շատերի մէջ, եկեղեցական թաղական խորհուրդները մեծ յաջողութեամբ են գործում: Մօտերումս Պետերբուրգի Ս. Մահակայ և Ղազանի մայր եկեղեցեաց հրատարակած հաշիւներից իմանում ենք, թէ որ աստիճանի թաղական խորհուրդների ձեռքով կարելի է արթնացնել ժողովրդի մէջ առաքինական հոգին և վառ պահել նորա սուրբ զգացմունքները զէպի իւր եկեղեցին:

Իսկ թաղական խորհուրդները հայոց համար նոր բան չեն: Դեռ ևս մարտ ամսին (տես «Արձագանք» № 6), խօսելով քաղաքիս մէջ օրէցօր շատանող աղքատութեան մասին, ասել էինք՝

«Մեր պապերի ժամանակ, երբ համեմատաբար չը կար նոյն չափ հարստութիւն, ինչքան հիմայ, ոչ ոք չէր մեռնում աղքատութենից, տնօգնութենից, այն ինչ մեր օրերում անթիւ ու անհամար... Ինչո՞ւ: Որովհետեւ նոքա ճանաչում էին իրանց թաղերի տնայնիկներին և օգնում էին նոցա ըստ կարողութեան և առանց սխալուելու, առանց ախոտաւորու: Այժմ գուցէ աւելի շատ ենք տալիս, բայց նպատակին չենք հասնում: Ով որ ծանօթ է մեր պապերի կեանքի հետ, նա կը մտաբերէ, որ նոցա ժամանակ ողորմութեան կեդրոնը եկեղեցին, եկեղեցու դասիկին էր, ուր քննվում էր թաղի տնայնիկները զբաղվելու, որտեղից բաժանվում էր ողորմութիւնը: Նրեկոյեան ժամից առաջ՝ եկեղեցու բակում ժողովվում էին թաղի պատկառելի անձինք ու նահապետական ձեռք մի ընտանեկան խորհուրդ էին կազմում: Այդտեղ քննում էին թաղի անհատների կարօտը և պահանջը, եկեղեցու և թաղի շահերն ու պէտքերը և

դարման էին դնում...: Ինչո՞ւ հիմայ էլ, մեր լուսաւորեալ դարում, չը հետեւենք մեր հին հայկական կեանքին չափուկ սովորութեանը. ինչո՞ւ չը կազմենք թաղական խորհուրդներ մեր բարեգործութեանը աւելի զիւրութիւն տալու համար: Ահա Կ. Պօլսի և Իզմիրի հայք, չը նայելով որ վաղուց դադարել են հայաստանից, վաղուց հեռացել են իրանց բնիկ հայրենիքից, այնուամենայնիւ տարել են հետեւը ու պահպանել ամէն եկեղեցեաց համար թաղական խորհուրդներ կազմելու սովորութիւնը...: Ինչո՞ւ չ'ընդհանրացնենք, գործնական ուղղութիւն, նպատակաւորմար ձեռք տանք այս նահապետական, քրիստոնէական բարեգործական սովորութեանը...»

Որպէս զի թաղական խորհուրդը իւր քրիստոնէական վաղ գործունէութեամբ խոտիւ համալսատասխանէ եկեղեցական և տէրութեան օրինաց պահանջին ու որոշ մարմին ճանաչուի, հարկ է պահպանել հետեւեալ սկզբունքները:

I Ամէն եկեղեցուց ծուխ կամ թաղ քաղաքներում՝ ինչպէս և գիւղերում, պէտք է ունենայ իւր թաղական խորհուրդը, որ կախացած է առնուազն վեց հոգուց, ընտրած նոյն թաղի ժողովրդից: Ընտրութեան եղանակը սովորական է և կատարվում է սրոշ յայտարարութիւններից լետոյ եկեղեցում և եթէ արգելք չը կայ լրագիրներում: Եկեղեցուց աւագ քահանան խորհուրդի անդամ և նախագահն է առանց ընտրութեան:

II Թաղական խորհուրդի պաշտօնն է՝

ա) հոգ տանել եկեղեցուց բարեկարգութեան և աստուածալաշտութեան վայելչութեան ու փառաւորութեան մասին.

բ) աշխատել հոգևոր պաշտօնէից ասպհովութեան մասին.

գ) վարել ծխական գալրոցի հոգաբարձութիւնը, կամ, այս պաշտօնի համար առանձին անձանց հրաւիրելով՝ աջակից լինել նոցա բարենպաստի գործունէութեանը:

դ) կազմել աղքատաց խնամակալութիւն՝ հոգալ թաղի խիւղապէս աղքատների, օրբերի և հիւանդների կարիքը, գործ գտնել անգործ մնացածների համար և այլն:

ե) հսկել եկեղեցուպատկան գուքի ամբողջութեան և բարգաւաճման վերայ և ամսէ ամիս հաշիւ տեսնել երեցփոխի հետ և այլն:

III. Թաղական խորհուրդը պէտք է եղած զէպերում յաճախակի, բայց տարուայ մէջ առնուազն երկու անգամ, ընդհանուր նիստ է կազմում թաղականաց՝ և նոցա հաշիւ տալիս, խորհուրդ և համաձայնութիւն հարցանում. իսկ պաշտօնապէս գրաւոր՝ տարուայ վերջը հաշիւ է տալիս հոգևոր վարչութեանը (Առաջնորդին):

IV Թաղական խորհուրդը ընտրվում է երեք տարի ժամանակով և հաստատվում Առաջնորդի ձեռքով:

Յանկալի է, ի հարկէ, որ եկեղեցուց երեցփոխանը նմանապէս թաղական խորհուրդի անդամներից մէկը լինի և գանձապահի պաշտօնը վարէ:

Կը մնայ որ Վրաստանի թէմի կոնսիստորը բարեհաճէ մի պարզ կանոնադրութիւն կամ հրահանգ սրտաբանել թաղական խորհուրդներէ կազմակերպութեան մասին, համաձայն եկեղեցական և քաղաքական օրինաց և բարձրագոյն հոգևոր վարչութեան բարեհաճութիւնը ստանալով, մտցնէ այդ բարեկարգութիւնը մեր իրական կեանքի մէջ՝ սկսած Թիֆլիս քաղաքից: Այն ժամանակ զոնէ կէս առ կէս պակասած կը լինէին նոյն իսկ կոնսիստորի քննութեանց տաղակալի գործերը:

ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԱՅՆԹԱՊԻՅ

Սեպտեմբերի 24

Հոկտեմբերի 6 1882 թ.

Միջերկրական ծովու արևելեան կողմը երեք օր հեռաւորութեամբ, Հիւսիսային Սուրբան Կիւիկիւղէն անջատող գծին վրայ հաստատուած այս քաղաքը որ առեւտրական ապագայի տեսակէտով արագ քաջութիւն կ'առնէ, արժան է որ միանգամ եւ Ռուսաստանի հայ մամուլը միջոցաւ ուշադրութեան ներկայանայ:

Այնթապ 42000 բնակիչ ունի, երեք բլրակայ վրայ գեղեցիկապէս և գոյց 1800 տարուան բերդով մը կը պահպանուի (եթէ հարկ լինի): Մաքուր օդ և պատուական ջուր, զանազան մրգեղէնք և առատ աղբիւնք, ըստ բաւականին ցորեան և ալ արմտիք, տեղական ծաղիկաւ արհեստներ և ներքին բանուի առեւտուր, շէնքերու համար քարի ընդարձակ հանքեր և այլն, ահա ինչ որ կը կազմեն Այնթապի առեւտրական առաւելութիւնները, որք օրըստօրէ կը զարգանան:

Բայց այն արագընթաց շարժում ապագայի տեսակէտով, որ կարեւորութիւն կը ստանայ, ոչ թէ պարտ է իմացուիլ ՚ի նպատակ հայերի շահուց, այլ դժբախտաբար ընդհանրապէս:

Ձայն կ'արժէ որ փոքր ինչ բացայայտեն:

Այնթապի 42000 բնակչաց 11000 ը միայն հայ են և այս թուէն 8000 ը Լուսաւորչական, 2500 ը Բողոքական և 500 ը Եպիսկոպոսական (Անկիլիքան) և Հռոմէական են:

Ներկայէս 35 տարի յառաջ հայ ազգը զուտ տարր մ'էր և այնուհետեւ գոյացան հետզհետէ բողոքական (Ժողովական), եպիսկոպոսական և Հռոմէական հասարակութիւնք, և այն ալ՝ Լուսաւորչական եկեղեցւոյ ծոցէն: Այս համեմատութեամբ կէս դարէ յետոյ Հայկական եկեղեցին քանի՞ հոգիներու պիտի մնայ . . . — այդ տխրալի հաշիւ թողումք առ այժմ: Դիտեմք թէ ինչ համեմատութիւն կայ այս տարակրօն հայ հասարակութեանց բարոյական կացութեան մէջ:

Բողոքական հայք, որք Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն առատապէս զբաղական նպատակ կը ստանան, կըթական կարեւոր հաստատութիւններու, ինչպէս Ուսումնարանի (Քոլէճի), Ազգայնական Զեմարանի, որբանոցի, հիւան-

դանոցի, գրաստաններու և ուրիշ բազմաթիւ նախադրութեան զարգացման շնորհիւ կըթափանչուի և ալիւսը հմուտութեանց մէջ շատ կը զերազանցեն միւսները, թէև ոչ — բարեբաղաւոր, նոցա տուած և ստացած զատկարարութիւնը առեւելի միսիոնարական ինքնահար բան մ'է, քան թէ Հայկական, մանաւանդ, որ Այնթապի մմտոյց հայոց թըրախօտութիւնը առեւելի զիւրութիւն կուտայ հակազդային կըթափանչուի մը: Առաւելեք ժողովարան տնին և իրենց քաղաքը — հովիւք բաւական զոհացուցիչ կըթափանչուի ստացած են: Արդէն զատուածաց, երեստատարութեան, վաճառականաց և արհեստավորաց մէջ զգալի տարբերութիւն մը կայ այս նկատմամբ, տեղիկայ բնականաբար մեծապէս կը նպաստէ միսիոնարաց զատին, որք պահապան հրեշտակներու պէս քաղաքին շուրջը փռուաւոր ապարանից մէջ կը բնակին իշխանական պիւրքութեամբ . . . :

Առաւել վտանգ կ'ապաւնան ազգային գոյութեան՝ պապական Ֆրանչիսկեան միաբանութիւնն և Անգլիկական եկեղեցւոյ նորարոյրաց առաքելութիւնն:

Ֆրանչիսկեան միաբաններն մի տարիէ ՚ի վեր հաստատուած են առտ և մասնաւորապէս իրենց համար հաստատուալ Ֆրանսական Հիւսիսատարանի մ'ալ պաշտպանութիւնը կը վաշելին, այժմ կը զատկարարակին 200 է առեւելի մերոցնոց զաւակները, մանջ և աղբիւ:

Անգլիկոյ մէջ կազմուած «Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան» ընկերութիւնը տակաւին կը շարունակէ զբաղական օգնութիւն ընել Միւսիլի կրօնավիտ եպիսկոպոսին, որ 15 տարի յառաջ քաղաքիս Առաջնորդութիւնէն մեթափախով՝ ՚ի Լոնդոն գնում և ազգապնաս զատին ջատագովներ շահած էր: Անգլիկական ոսկիներով այժմ եկեղեցի մ'ալ կառուցանելու վրայ է լիւնալ եպիսկոպոսը: Եկեղեցիի առաւելէն յետոյ զպրոց կառուցանելու մտադիր է:

Այս երկու եկեղեցեաց մրցմանց մէջ, Հայ-Լուսաւորչական Ժողովուրդը՝ որոց ապագային է անշուշտ՝ մի այնօրինակ զիւրք և կացութիւն կը վաշելէ՝ որ բոլորովին համաձայն է օտար շահերու:

Ազգային նախանձաւորութիւն և սէր, զատկարարութիւն, ընթերցումն մամուլ, փառ երեստատարութիւն, վերջապէս ամէն ինչ որք ազգային ոգւոյ մը ներկայութեան զբաղական լինել կարեն՝ իւրեանց բացակայութեամբ և եթէ կը փաշլին . . . :

Մի Ժողովուրդ որ 8000 անհատներէ բաղկանայ, նիւթական գոհացուցիչ վիճակ ունենալով, եթէ չէ կարող զգալ իր ապագայի վտանգը և զպրոցները, ընկերութիւնները և թանգարանները ամենագնաւ և անարգ ստորնութեան մէջ կը թողու և մանաւանդ որ տգիտաբար ազգին համար նիւթական եկեղեցի մը պատրաստելու կ'եւլէ հաղարատոր ոսկիներու բեռան տակ հեծեծելով՝ որքան արգահատանաց արժան է . . . :

Ասոյ Կիւիկիւղէ ամենակարեւոր քաղաքին, ուր Հայաւթիւնը, իր ստուար թուովն անգամ մերձ է ՚ի կորուստ մատնուելու . . . :

Զարմայր.

Կ. ՊՕԼՍԻ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

Տաճկաստանի մայրաքաղաք ժամանելու օրիցս անցել էր մի քանի եօթնեակ: Կ. Պոլսի հայ հասարակութեան ազգային կեանքում մասնակցող և զործող երիտասարդներից մեկը՝ ազնիւ պարոն Մինաս Չերազ ուղարկել էր ինձ համար մի «տոմսակ ունկնդրութեան», որ փափաղելով խնդրել էի իրանից ձեռք բերել: Այդ տոմսակով կարող էի, որպէս և կարողացայ, մտնել Կ. Պոլսի հայ ազգային ժողովը, որի սովորական նիստերը հինգշաբթի օրերով են լինում: Անմիջապէս օգուտ քաղելով՝ իշալ ձեզ արգէն ծանօթ՝ Ղալաթիայ բազմամարդ և կենդրոնական թաղը և քալելու ուղղեցի նոյն քաղաքամասի հայոց սուրբ Լուսուորիչ եկեղեցին, ուր սովորաբար հաւաքվում է տաճկահայաստանի հայոց սահմանադրական ժողովը...

Կ. Պոլսի ազգային ժողով, ազգային սահմանադրութիւն, սրբազան պատրիարք, կենդրոնական վարչութիւն, վերջապէս Տաճկահայաստանի խնդիր և միւս այսպիսի բառեր, խօսքեր, պատմութիւններ՝ վաղուց արգէն պաշարելով հայ մարդկանց միտքն ու սիրտը, միշտ հետաքրքրել, զբաղեցրել են նոցա իրանց յատկապէս և արժանի նշանակութեամբ... Առաջին դիտած բանը, որ նորեկի աչքն է ընկնում, անշուշտ արտաքին երևայթն է: Որչափ էլ նախապատրաստ լինի նա քննական տեսութեամբ, անցեալի և ժամանակիս պատմութեամբ, այլ և այլ տեղեկութիւններով և վերջապէս օրակարգի վիճարանելու կամ վճռելու խնդիրների վերաբերմամբ, այնուամենայնիւ առաջին հայեացքն ու տպւորութիւնը—հագեցումն օրէն խօսելով—միշտ արտաքին երևոյթն է խլում նրանից... Գրեթէ միևնոյն վիճակն ու զգացումն ունեցաւ ես, երբ ներկայ գտնուեցաւ այնտեղ, որի մասին խօսում եմ: Ուստի փոխանակ պատմելու ձեզ թէ այդ օրը ինչ էր պատահում, կամ որպիսի զործունէութիւն է ունեցած Կ. Պոլսի հայ ազգային այդ ժողովը իւր գոյութեան այլ և այլ ժամանակներում՝ զանազան-ներքին և արտաքին հանգամանքների մէջ, թոյլ տուէք ինձ, խնդրեմ, առ ալժամ մի փոքրիկ նկարագիր անել ձեզ Թիւրքիայի հայոց այդ հաստատութեան մի նիստի՝ մեր բարեկամ համր. Իփէկճեանին թողնելով իւր երկարամեայ ուսումնասիրութեամբ և փորձերով ցոյց տալ ձեզ իւր դասախօսութեան մէջ «Տաճկաստանի հայոց ազգային վարչութեան կազմակերպութիւնն ու զործունէութիւնը»¹⁾:

Մտնենք Ղալաթիայի Լուսուորիչ եկեղեցու բազը: Ահաւասիկ հայ մարդկանց բաւական մի ստուար խումբ՝ «Ֆէսերը» գլխներին և բերաններին ծխախոտ, այս ու այն կողմը ցրուած սպասում է նիստի բացուելուն: Մէկը

վիճում է տաք տաք, միւսը բեխերն է սրում, երրորդը զուրս է նալում ակնոցի տակից, չորրորդը մի ուրիշի հետ թե թեի տուած մասն է գալիս, նորա ակննջում մի բան փափաղով: Սոցա մէջ գրեթէ երեսփոխան չը կալ: Սա վարժապետ է, դա խանութ տան է, նա զործակատար է, միւսները տիրացուներ, «դէլալներ», մշակներ, համալներ «թուլումըներ» են և այլն: Սոքա ազգային ժողովի ունկնդիր հասարակութեան ամենատարբեր ու միշտ յաճախող մեծ մասն են կազմում, որ նայելով իրանց հագեկան կամ մարմնական տրամադրութեանը, ունկնդիր լինելու փոխանակ երբեմն էլ ունկնախից են լինում կամ երեսփոխաններին նոյն վիճակի մէջ դնում իրանց բողոքող ձայներով ազգային ժողովի մէջ: Երեսփոխանները վերեն են «Կենդրոնական» ուսումնարանի և «մատենագորանի» սենեակում: Ահա այստեղ՝ ուսումնարանի դրանը, սանդուխի վրայ կամ նորա ծալքին կանգնած խօսում են մի քանի անձինք: Գոքա երեսփոխաններից են: Անկարելի է բոլորի հետ տեսնուիլ և ծանօթանալ: Բարեկէք դոցա և բարձրանանք վերև: Տեսէք շատերը նստոտած, միւսները կանգնած են և անտարակոյս կարիք չունին խօսակցութեան մի նոր նիւթի, իրանք հագարներով ունին: Գուցէ շատ ժամանակ է միմեանց չեն տեսել, որպէս զի ընդհանուր նիստ ունենալուց առաջ նախապատրաստուէին օրակարգի խնդիրները առանց երկար վիճարանութեան քուէարկելու և վճռելու: Սակայն փոյթ չէ, ինչ ուզում են թող խօսեն: Կարելի է դուք ցանկանում էք շատերի հետ ծանօթանալ և նոքա էլ փափաղում են ձեզ հետ տեսնուիլ, ժամանակ չէ, կը շաւարիք:—Ամենքի անունները չէք կարող լիշել, մի ուրիշ անգամ: Ահա զանգակը խփեցին, նիստի են հրաւիրում: Ամեն մարդ իջնում, ներս է մտնում եկեղեցի և իւր տեղը բռնում:—Խնչալէս, կը հարցնէք դուք, ազգային ժողովի նիստերը նոյն իսկ եկեղեցու մէջ են լինում:—Այո, ի հարկէ, և այդ բանը կրկնակի առաւելութիւն ունի: Նախ, եկեղեցու մեծ շէնքը պարտաւ չէ մնում, երբ չը կալ մի յարմար դահլիճ համանման մի հաւաքման համար, և երկրորդ՝ որ եկեղեցին՝ սուրբ և անբռնադատ մի տեղ լինելով՝ ազատ է ամեն տեսակ արտաքին և ներքին այլ և այլ միջամտութիւններից կամ յարձակումներից...

Ներս գնանք մենք ևս քահանաների դասի կողմը, որ տոմսակաւոր ունկնդիրներին է յատկացրած և որ կողմով մտնում են երեսփոխաններն էլ: Այստեղ դրանք կանգնած են պատրիարքաւորանի «եսապճիները» պարապանները (huissiers), տանք նոցա մեր տոմսակները և բռնենք մեր տեղը նստարանների վրայ և դիտենք: Առանց տոմսակի եկողները վերոյիշեալ ունկնդիրների մեծ մասը, բոլորը կանոնաց դասի կողմն են հաւաքուել և հետաքրքրութեամբ գրեթէ իրարու վրայ դիպուելով սրել են իրանց ակննջներն ու աչքերը հայկական սուր քիթեր ցոյց տալով, կարծես թուրքական տիպի

¹⁾ Տես «Արձագանք» № 34.

Հետ խառը: Կանանց դասը, ուր ալժմ ամենևին կին չը կայ և ամբողջապես սոցա է պատկանում, երեսփոխաններից բաժանում է վանդակով: Բեմի վարագույրը ծածկում է մեկ ծալից մինչև միւս ծալը, ինչպես և մի քանի սուրբ պատկերների և փոքրիկ բեմերի վարագույրները: Ի հարկէ ճրագներ բոլորովին չը կան և պէտք էլ չեն, որ լինին, որովհետև թէ ցերեկ է և թէ մայրթանք հօ չը պիտի կատարեն երեսփոխանները, չը նայելով որ սոցա մէջ քահանաներ, վարդապետներ և եպիսկոպոսներ ևս կան: Քահանաների և կանանց դասերի մէջ եղած տեղը բռնել է երեսփոխանական ազգային ժողովը: Բեմից նայելով ձախ կողմը բազմած է ատենապետը՝ իւր կողքին ունենալով ատենադպիրներ և բոլոր դիւանը: Ուղիղ դուռ դիմացը կամ աջ պատի կողմը դըրած է մի բազկաթոռ, որ սրբազան պատրիարքի, որպէս ազգային ժողովի նախագահի, բազմոցն է ալժմ թափուր մնացած՝ Ներսէս սրբազանի հրաժարականի պատճառով: Սորա երկու կողմը դրուած են նոյնպէս երկու մեծ աթոռներ նշանաւոր եկեղեցականների կամ եպիսկոպոսների համար: Մենք ամենքին կարող ենք տեսնել, որովհետև եկեղեցու դահլիճը մեր եկեղեցիների պէս սիւնազարդ է: Ամէն մարդ ինչպէս գուրը մանէր գալիս «Ֆէսով», այնպէս էլ ներս է նստած, բացի մի քանիսից, որոնք գլխարկ են կրում: Հայ ազգային ժողովի մէջ, եկեղեցում «Ֆէս» թուրքական կարմիր գլխարկը որ երևում է շատ և շատերի վրայ՝ ասես մի տգեղ տպաւորութիւն է տնում հայկական աչքին: Երբէք և ոչ մի տեղ չեն վերցնում նոքա այդ գլխազարդը, բացի իրանց ցանկացեալ տեղից և ժամանակից... Ատենապետ էֆէնդին, այսպէս են անուանում նորան, ատենապետական զանգակը զաւելով՝ բաց է անում նիստը այնպէս, ինչպէս ամեն պարզ մահկանացուների ժողովի մէջ է պատահում: Իսկոյն ամեն տեղից լսվում է՝ «խօսք կուգեմ, ատենապետ էֆէնդի, խօսք կուգեմ»: Խօսք ուզողները աւելի են խօսք չ'ուզողներից, որոնք կարծեմ գործ կ'ուզեն...

Անտարակոյս չը պիտի երևակայէք, թէ երեսփոխանական ժողովը, որպէս Հայ ազգի ներկայացուցիչ մեծ մասամբ հասարակութեան զարգացեալ դասից ընտրուած և որպէս ազգային մի պատկառելի հաստատութիւն, անպատճառ ծանր ու բարակ, խորհրդաւոր կերպով և վսեմաբան եղանակով պիտի կայացնէ իւր նիստերը՝ աչքի առջև ունենալով իւր նշանակութիւնն ու դերը ազգի կենսական խնդիրների նկատմամբ: Այլ շատ բաներում և մանաւանդ արտաքին ձևով եւրոպական երկիրների ազգային ժողովներին նմանուելով՝ շատ և շատ անգամ գերազանցում է նրանցից անկարգութեան և աղմուկների անելու մէջ՝ նոցա չափ օգտաւէտ հետեւանք և արդիւնք չը կարողանալով ներկայացնել իւր նիստերով... Հարցնենք, թէ արդեօք կան կուսակցութիւններ, որոնք առաջնորդ և նպատակ ունենան հա-

սարակային սկզբունքներ և համոզումներ իրանց գործունէութեան մէջ, խօսողները ունին արդեօք իրանց համամիտ կուսակիցներ, որոնք միաբանելով քուէարկեն միասին խնդիրը: Մեզ պատասխանում են, թէ որոշ կուսակցութիւններ և մինչև անգամ կուսակիցներ չը կան այստեղ, ամեն մարդ իւր սկզբունքներն ու համոզումներն ունի... Շատ անգամ պատահում է, որ ձայները մի կողմն են հաւաքվում և հարցը ասես ինքն իրան վճիռ է ուտում: Իսկ երբեմն էլ ամեն մէկը անհատաբար գործելով՝ խնդիրը ձգձգվում է երկար ժամանակ և գործը «մէջ տեղը կեցած» մնում է լաւիտեանս լաւիտեանից, մինչև որ պատրիարքական կամ կաթողիկոսական խնդիրներ ծագեն... Այն ժամանակ արդէն սկսվում է անվերջ վիճաբանութեան թուականը, որին ազգային ժողովը շատ անգամ տարիներով դատապարտուած է լինում զոհել իւր գոնփակ ու գոնբաց նիստերի ամենամեծ մասը: Իսկ ինչ էք անում, հարցնում ենք մեր ծանօթ երեսփոխաններից մէկին, որի իրական ու գործնական տեսութիւններն ու սկզբունքները մենք՝ այսինքն դուք և ես, լաւ ճանաչում ենք: Նա մեզ պատասխան է տալիս՝ թէ ես բաւական մաքառել եմ և սրահանջել, որ ազգի վիճակի բարւոքման վերաբերեալ կարեւոր ու կենսական գործերը բարձի թողի չը լինին, բայց ինչ անես, երբ շատ անգամ ստիպուած եմ մենակ մնալու...

Մօտ եօթանասուն հոգի հաշուելով ժողովի մէջ՝ իսկոյն մտաբերում ես, որ բոլոր երեսփոխանների թիւը հարիւր քառասունի է հասնում, որոնցից քառասունը գաւառականներ են, իսկ մնացածը Կ. Պօլսի Հայ ազգաբնակչութեան և հոգևորականութեան ներկայացուցիչ (ա. 80, բ. 20): Անմիջապէս համեմատում ես այդ անհամեմատելին և վերին աստիճան զարմանում այդպիսի մի գեղծման վրայ՝ մոռնեալ նայն իսկ ազգային սահմանադրութեան մէջ խեղճ գաւառացի՝ այսինքն Տաճկահայաստանի մարդկանց ընտրողական իրաւունքները կարծես սահմանափակելու համար... Հարիւր մարդ Կ. Պօլսի մօտ 250 հազար Հայ բնակիչների ներկայացուցիչ, իսկ քառասուն հոգի մօտ երկու և կէս միլիօն ժողովրդի երեսփոխան: Համեմատեցէք և եզրակացրէք, ինչպէս կ'ուզէք:

Սա՛ որ մեզ Հետ խօսում է, իւր կեանքում բաւական փորձուած, անկախ ու ազնիւ, կարող մարդ է: Ահա թէ ինչ է ասում՝ «իրաւ, վերին աստիճանի զարմանալու բանն այն է մանաւանդ, որ բացի այդպիսի աննշան, փոքր թուից՝ բազմամարդ գաւառներին տուած, ազգային երեսփոխաններ ընտրելու, նոյն իսկ այդ փոքրաթիւ ընտրեալները գրեթէ գաւառ երբէք տեսած չեն: Այլ ծննդով և բնակութեամբ բուն Կ. Պօլսեցի՝ շատ անգամ իրանց ներկայացրած գաւառի աշխարհագրական դիրքն էլ չը գիտեն: Ո՛ւր մնայ ուրեմն այնտեղի ժողովրդի տնտեսական, վարչական, գալրոցական և մի խօսքով ազգային կենցաղավարութեան հազար ու մէկ պա-

Հանձններն ու պայմանները: Բացառութեան վրայ չէ խօսքս: Եւ այս ասելուց յետոյ մեր ազնիւ խօսակիցը աւելացնում էր իրան յատուկ շեշտով՝ «սակայն որքան էլ մեր ազգային ժողովը իւր ամբողջ սահմանադրութեամբ թերի անկատար և անգործուն լինի, որչափ էլ կարեւոր ու կենսական խնդիրներ առ կախ, անաւարտ թողուին, այնուամենայնիւ ամեն առողջագատ կը վկայէ, որ ներկայիս մէջ տաճկահայոց Համանման անհրաժեշտ մի Հաստատութեան գոյութիւնը 'անձնուիրաբար պիտի միշտ պաշտպանուի ամեն տեսակ վտանգներից:» Այս խելօք խօսքերից յետոյ՝ թոթուեցի ձեռքը իմ խօսակից լրջամիտ պարոնի, որ մնաս բարով ասելով ինձ՝ լսեց իմ կողմից Հաճութեամբ և փափագով արտասանած «ցտեսութիւն» բառը և մենք բաժանուեցանք իրարուց՝ դուրս գալով ազգային երեսփոխանական ժողովից:

ՅԱՐՈՅ

1882 Հոկտեմբերի 20.

Թիֆլիս.

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կ. Պօլսից Հալասի գործակալութեան գրում են Հեռագրեր.

«Սեպտեմբերի 30-ին Պօլսոյ լրագիրներում տպագրուած էր մի պաշտօնական Հրատարակութիւն թէ «Այն դատաւիճիւնների մէջ, որ արտատնուած են դատի կանչուած, պատժի արժան գործքեր կատարած տնօրէնների դէմ, ամենաշնչին սխալը կարող է վտանգաւոր Հեռուանքներ ունենալ և մինչև անգամ այդ տնօրէններին կորստեան դուռը Հասցնել: Նորին մեծութեան սուլթանի Հրամանով թէ զինուորական և թէ սովարական դատարանները, քրէական յանցանքները քննելով պէտք է ամէն ջանք թափեն սխալ չը գործելու Համար և առանց յապաղման և ճշգրտութեամբ գործ պէտքէ զննի օրինական պատժներ այն յանցանքների Համար, որոնք ենթարկուած են իրենց դատախազի: Վճռաձինջ տեսանիւնը պէտք է նույնպէս մեծ գլուշութեամբ և անկողմնապահութեամբ քննեն դատաւիճիւնները:» Սուլթանը այս Հրամանը տուել է զինուորական և արդարութեան նախաւորներին: Քաղաքական շրջաններում կարծում են որ այս պաշտօնական յայտարարութիւնը ի նկատի ունէ Արաբի փաշայի դատը: «Յայտնի է որ 1840 թուի դաշնադրութիւնը սրով սրուած են եգիպտոսի յարաբերութիւնները դէպի Պուռը պարունակում է իւր մէջ Հեռուեալ կէտը. «Եգիպտական կառավարութիւնը նշանակում է սպառնքի մինչև գնդապետի ատիճանը: Ինչ որ կը վերաբերի բարձրագոյն ատիճաններին այսինքն ժեներալների այն է փաշա-Ալիայի և փաշա Ֆէրիկի նշանակելուն ամէն անգամ պէտք է խնդրուի նորին մեծութեան Սուլթանի Հաճութիւնը:»

«Պուռը Հիմնուելով այս կէտի վերայ, յայտնում է իւր իրաւունքը եթէ ոչ դատելու Արաբի փաշային գոնեա Հատաւարելու այն դատաւիճիւնը որ կը կայանայ Եգիպտոսում:

«Բացի այդ Պուռը կարող է առաջ բերել մի Համանման դէպք, որ տեղի ունեցաւ այն չերքեզների վերաբերութեամբ, որոնք Եգիպտական ծառայութեան մէջ էին և մեղադրվում էին որ դաւադրութիւն էին կազմել Արաբի փաշայի դէմ: Պուռը այս առիթով պահանջեց որ ինքը վերադննէ այն վճիռը որ դատաւարակ է այդ չերքեզների պաշտպան Սաման-Ռէֆի փաշային:

«Պէտք է կարծել որ Պուռը կը պահանջէ Արաբի փաշային դատելու իրաւունքը մանաւանդ այն պատճառով որ Արաբին Եգիպտական ճգնաժամի միջոցին անընդհատ յարաբերութիւններ ունէր Սուլթանի Հետ:»

Վեննայից Հոկտեմբերի 8-ով Հեռագրում են «Standard» լրագրին, որ այնտեղի պարսից գեապանը մի Հեռագիր է ստացել, որ յայտնում է թէ ԹէՀրանի և Տրապիզոնի մէջ առեւարական յարաբերութիւնները ընդհատուած են: Այն պարսկական քարավանները, որոնք ԹէՀրանից դէպի Տրապիզոն էին գնում, կողոպտուած են շէյխ Իւսապուլլայի կուսակիցներ ձեռքով:

ՖԷԼԻԷՏՕՆ

Գ Լ Խ Ա Գ Ի Ն 1):

(Վ է պ):

Ա.

Կարգաւոր Ախալքալաքայի դաւառի ամենամեծ գիւղն է: Նա 184 ծուխ ունի: Բնակիչները բոլորն էլ Հայեր են: Մէկըմէկու կցուած ընդարձակ, բաց ցածր, կարելի է ասել, գետինի Հաւասար շինութիւնների մէջ աչքի են ընկնում միմիայն, թէ ներքուստ և թէ արտաքուստ պարզ և տնշուած գիւղական եկեղեցին և սորա գաւթում եկեղեցական ծխական ուռումնաբանը—ամբողջ գիւղի մէջ միակ շինութիւնը մեծ և լայն պատահաններով: Ամէն մի տան առաջը, շուրջը, բռնուած է գիւղացուն և սորա բաղնալիւ, լծկան ու կթան, կենդանիների վառելիքի և ուտելիքի պահեստներով—ամթարի բուրգերը, խտի և չարդի խուրձերն ու դէգերը պատսպարում են միեւնոյն ժամանակ գիւղացու տունը ձմեռան Հալաւալի սաստիկ Հողմերից և չեն թողնում որ ձիւնի տարալիները բակի և տան մէջ լցուն: Ոչ թէ

1) Գիւղերում աղայ և աղջիկ նշնելիս, առաջինի ծնողքը պարտական են երկրորդի ծնողքին անպատճառ մի յայտնի դուռնի վճարել—դա է գլխաղինը, որը սովորաբար և տաճկական բարբառով, բաշլը կամ հագէմասի է կոչվում:

փողոց, աչլ մի ստանալով աղատ գետին անգամ չը կայ գիւղի տների առաջ: Փողոցի և Հաղորդակցութեան Համար առհասարակ տների կառուցներն են ծառայում: Ամէն կողմից պատած լինելով միջակ մեծութեամբ լիւններով և մեծամեծ զառիվալներով Կարդալար գողաձև ընկնում է մի լայն Հովտի միջին: Հովտի արեւմտեան կողմում տարածվում է գիւղին Համանուն լեռը, որն մէջ, գարնանը, ամառը և աշնանը, օրն ի բուն լողում, սաստատում ու թռչկոտում են Հաղարաւոր վայրենի բաղեր, որոնք գիշերը քաշվում են լճի մէջ ցլուած կղզուց և կղզեկների ժայռերի վերայ, կանանց խոտերին և եղգիւններին մէջ և այդ տեղերը թառում, թաղվում մինչև լուսածէգ: Հէնց որ ձմեռը մօտեցաւ աչլ խոտուտիկ և մոտ փետրաւորները, թողնում են իրանց ջրային սերուն ընակարանը և երամովին չվում, գնում են տաք երկիրներ: Իսկ Կարդալար լճի մակերեսովը, մինչև մէկ սաժէն և աւելի խորութեամբ, ծածկվում է սառուցի թանձր շերտերով, մինչև գարնան աւետարերի գիւղ ժամանելը, երբ վերջ է տրվում ամէն տեսակ անցուղարձն սառած լճի վերայից:

Բ.

188... Թուակաւի մարտ ամսի 9-ն էր: Այսօրը մօտ էր և արեգակն քեռուցիչ ճառագայթները սփռուելով գիւղի շրջակայ ձիւնոտ դաշտերի վերայ անտանելի կերպով խոտացնում էին մարդկանց աչքերը: Տներն և մարաքների դռների առաջ, չոր կտուրների վերայ մանաւանդ, ոմանք կանգնած, շատերը ծալապատիկ նստոտած՝ Հարկաւոր գիւղացիներ, տղամարդ և կին արմատը, մեծ և փոքր, աւնապիշ զիտում էին այդ օրը, իրանց գիւղը ժամանող արագին, որը բազմած էր իրան փնջաձև բոյնի վերայ, մի երկայն գերանի գլխին գիւղի արեւելեան ծայրում: Գիւղացիների բոլորի երեսներն էլ առհասարակ ուրախութեան նշաններ էին արտաշայտում: Մերերն էին մենակ, որոնք իրանց կարճատեսութեան շնորհիւ չկարողանալով տեսնել արագին անդադար աչլ և աչլ Հարցմունքներ էին անում, թէ արդեօք ճիշտ է, ջաշկները խկապէս տեսան արագի բերած կանանց խոտը, մի գուցէ կանանց օձը կամ մողէսը նոքա կանանց խոտի տեղ ընդունած լինին, արդեօք որեւէ արեան նշան չտեսան ջաշկները արագի կտուցում, թէ կանանց խոտը մեծ էր թէ փոքր, թէ Հնտեր կային նորա վերայ, թէ չորացած ու դեղնած ցախի կտոր, կամ ծղնօտ շէր արդեօք արագի կտուցի բեռը: Աչլ բոլոր Հարցմունքներին գոհացուցիչ պատասխաններ ստանալով որտե՞ս ջաշկները կարճատես ծերերը իրանց Հերթում նոյնպէս ուրախանում էին: Հաւաստիանալով արագի բերած բարեգուշակ նշանին և Հետեալար առաջիկայ տարումը լինելիք երկրի պտղաբերութեան և առատութեան՝ գիւղացիք, առաւելապէս ջաշկները, Հետզհետէ կտուրներից ցած էին իջնում պատկից քարեայ նեղ սանդուխների վերայով, ուրախութիւններից միմեանց Հրելով, Հրշտիւլով, միմեանց Հետ զանազան կատակ ու մատախութիւններ անելով: Այս ժամ չանցած Կարդալար գիւղէ ամէն մի տան առաջ, երկայն սրահներն մէջ, սկսուց գիւղական կեանքի գործունէութիւնը: Գիւղացիներից ոմանք մարաքից դուրս բերելով մաճն ու գութանը, մեծ եռանդով սկսեցին սրել դոցա խոփը, կռել, կոփել աչլ գործիքների երկաթեայ զանազան մասերը, ոմանք բակի միջին թառերից վեր բերելով լճիան եղներն և գոմէշներն լուծն ու սամիքը, մաքրատում և կապկպում էին ուրիշները մանգաղ ու դերանդի սրում, յետանում

փողի և եղանի ճանկերը փոխում, տաշում, սաչլ ու սաչլ լակի ցցերն ու անիւները անցնում, դէս ու դէն շուռ տալիս պտտեցնում, սերմնացու ցրնի և դարս: ամբարների դռները բաց անում աչքից անցնում շոյում ու շոյշոյում աչնակը կղած Հաց Հատիկները:

Գ.

Վաղուց արեւ մայր էր մտել: Տան մէջ կղած Հորի գլխին կանգնած Մառուկեց Գալօն՝ վաղուց ու թառնն անցկացրած մի ծերունի -- ձեռքի սև Համբիշի վերայ ձգում էր կտուրի թիւը, որը Հորի միջից չաշանում էր սերմնացու Հացերը չափող Աւագը -- Գալօն մէկուճար սրղին: Մերանին ստէպ ստէպ Համբիշի թուած Հատիկներին էր նայում, նուրից թվում և անհանգստութեամբ պատկի վեր բերելով ձէթի կանթեղը, դողդոջուն ձեռքով տնդադար դէպի Հորի բերանը ցած էր իջեցնում կանթեղի Հետ և իրան ղլուխը ու Հորի մէջ կղած ցրնի քանակութիւնը դիտում:

— Կը լինի, դեռ մի սօմառ էլ կը լինի արդեօք, մոտ ցածը, Աւագ, վերելից Հարցրեց Հացը սրղուցն և Հեճ, Հեճ, Հեճ Հաղայ, Թոքերի մէջ լցուած փաշու աղգեցութիւնից:

— Սօմառ մրտեղից, Հաղիւ Հաղ վեց կոտ էլ դուրս գայ, ձաջից Աւագը Հորի միջից:

— Ի՞նչ խաբար է, աչ տղայ, նայիր մէկ լուս նայիր, ոտքը մէկ լուս ներս կոխիր, Հորի չատախը սղտք է որ դեռ շատ Հեռու լինի:

— Ես արդէն չատախի վերայ եմ կանգնած, Հայր:

— Սխալ ես, մղի, սխալ, անկիւնների ցորենները լաւ վարաւորդ արն, սրբեր, քերթի, ամէն մի քունջուպուճաղը, պտտերի ծակ ու ճեղի մէջ շատ ցորեն լցուած կը լինի, մատներովդ վեր բեր, շէլուած ու սրղողած, առանց գլուխը Հորի բերանից չետ քաշելու, պնդում էր Գալօն:

— Ձգիր, աւելը վեր ձգիր, Հինգ կոտ չափելից չետոյ ձաջից Աւագը, Հաղիւ կոտ ու կէս էլ տախուցքը կը լինի:

— Հօ գժուել չէս, Աւագ, դեռ ի՞նչ աւել ուղեւու ժամանակն է, չափիր, դեռ երեսքը չափիր . . . :

— Որ չկայ թիւ չափեմ . . . ,

— Ո՞նց թէ չկայ . . . , աչ տղայ, Հոր մտնելիս արեւի ներդ թաց կամ ցեխոտ չէին, զանկապաններդ լաւ կապած ես, Հօ ցորենը շալվարումդ լցուած չէ . . . տես, շորերդ մէկ թափ տուր . . . :

— Ո՛ւժ, Հայրիկ, դուն էլ չես իմանում ինչեր ես տուում, Հօ առաջին անգամը չէ՞ Հորի մէջ Հաց չափելու, ես քեզ ասում եմ աւելը վեր ձգիր, փօշու մէջ խեղդուեցայ, է՛հ:

— Տակուցքը գոնեա կէս սօմառ է՞լ չի լինի, Աւագ:

— Գու էլի քո է՞ն ես քշում, կէս սօմառ, մրտեղից, եթէ կոտ ու կէս եղաւ, դորան էլ շնորհակալ պէտք է լինել:

— Մերունին աւելը Հորի մէջ ձղեց, Համբիշի Հատերը նորից թուեց և ձեռքի կանթեղը տեղն անցկացնելով, քաշուեցաւ տաք գոմը:

Օդաչի վերի կողմում, աթարով մխացող ծխնկուղի կշտին, թաղիքէ փուցի վերայ, նստած Գալօն Հանեց ծոցից քաղի, ծխապամրջը սև ծխախոտով լքցրեց, վառեց և մատտանջութեամբ սկսեց ծխել: Օդաչի վարի կողմում, փսիաթի վերայ պղզած Վարսենիկն ու Նարդիղը (Աւագի կինն ու դուստրը) կար էին անում:

Գ.

Հորի միջինը դուրս եկած, լուսացումը ու մաքրումը Աւարի ներս մտաւ: Ընդամենը երեք սոմաու գարի, երկու սոմաու և չորս կոտ ցորեն, հաշիւ տուեց սրղին հօրը:

—Քիչտ է, կամացուի պատասխանեց հայրը, և այդ քանակութեան կէտը մինչև նոր կաւոյ տնտեսական կուտակեց:

—Ուստի տմբարի հացը միթէ վերջացել է, հօ, վարսենիկ, զարմանքով կենջից հարցրեց Աւագը:

* Վարսենիկը գլուխը ցնցելով գրական պատասխան տուեց:

—Ուստի տմբարում ընդամենը մէկ ու կէս սոմաուի չափ քարակիաց ¹⁾ է մնացել—չառ շառ երեք ամսուայ պաշար—ասաց Քալօն և նոտած տեղում մի տեսակ անհանգստութեան շարժում արաւ:

—Եթէ այդպէս է, հօ, այս տարի ուրեմն մենք սերմնացու չենք ունենալ, ծնողքեցը ոչ նուազ չուզում հարցրեց Աւագը: Աղջիկ, վարսենիկ, զարձաւ Աւագը գէպի կինը, անցեալ տարի գարնանը, Ռոստոմենից տանից փոխ առածնիւր, աշխարհ տուած պրծած ենք, այնպէս չէ, լաւ միտ չէ գալիս: Վարսենիկը նշանացի, աչի, առաւ: Քիչտ այդպէս է, դուրս էլ չեմ ունի ես, Նորդիկ, մեկնուի բանը աղջկանից հարցրեց Աւագը:

—Տուել ենք, տուել, կալիցը չափեցին տարան, չափուին էլ չէ սր, հայրեկ, դու ինքդ էիր, պատասխանեց Նորդիկը:

—Ռոստոմենից հացը վերադարձրած ենք, այդ էս էլ լաւ եմ չեղում, վրաբերեց Քալօն, բայց թօրօցենց ու Մալխատենից հացի փոխարէն տուած մուրհակները փողերն զեռ չենք վճարած:

—Այդ էս գիտեմ, բայց մուրհակները դեռ ժամանակ ունին ակր, հօ:

—Մինչև կալոցի վերջը:

—Աստուած ողորմած է, դորա համար դու անհանգիստ մի լինիլ, հօ, կալոցին այդ պարտքերս էլ կը վճարենք: Օրհնեալ է Աստուած, հօ դու ինքդ էլ տեսար, որ արագիւր այս տարի կանանց խոտով եկաւ մեր գիւղը:

—Օրհնեալ է Աստուած, աչի, հաղար անգամ փառք նորա կամեցածին, բայց այս տարի մեր սերմնացու հացը չի բաւել, Աւագ: Աշխարհ վերջում Նորդիկին հարս ենք ճամբելու, նորա գլխադնից չիտուն մանկի է մնացել սնակում, իսկ այդ գումարով բաժինք չի պատրաստուել: Խնամանք 250 մանկի գլխագին տուին մեզ, 250 մանկի թիւ արժողութեամբ էլ բաժինք են պահանջելու իրանց հարսին հետ, իսկ պակասորդ 200 մանկի թիւ, վաղուց, դու տակիցը մտար վրայից դուրս եկար սրղի: ²⁾

—Ի՞նչ արի որ տակիցը մտայ, վրայիցը դուրս եկայ, ոչ գինու տուի, ոչ էլ արագի: Դու ասում ես թէ սերմնացու քիչ ունինք, էս էլ քեզանից հարցնում եմ, եթէ էս այդ 200 մանկի թիւ այս եղանակը—ցոյց տալով ախտուած կապուած երկու զոյգ նոր եղանակին,—չգնէի, այս տարի վարսեցանք ինչով պէտք է անէինք:

¹⁾ Ցորենը և դարձն միասին խառնած կոչվում է բարակիայ— աղքատ գիւղացիների գործածած հացը սովորաբար:

²⁾ Տակից մանկ, վրայից դուրս գալ, նշանակում է վառնել:

—Գլուխը քարին և քարը գլխին տալով, բայց ոչ երբէք հարսնացու աղջկան գլխագինով եղներ առնելով, ակար ես քեզ հաղար անգամ ասում էի թէ ամանավ լիողին ձեռքը մի տալ, թէ յետոյ աւելի նեղը կ'մնանք, բայց ինչ ո՞վ լսեց, սրղի:

—Լաւ էս հրամայում հօ, բայց ուրիշ ի՞նչ ճար կար: Եթէ Աստուած իմ մեղքի համար առեւծի նման չորս հատ եղներս մի օրուայ մէջ ափուխուի արաւ ¹⁾ ևս հօ չէի կարողանում մնացեալ երկու զոյգով մեր երկիրը վարել ու մշակել:

—Ասածդ շատ ուղիւ է, սրղի, բայց համեմատաբար տեղի լաւ էր մի երկու արա պակաս վարել, մի երկու ուղի խոտ պակաս տուն բերել, երեք տեղ կալոցին երկու կամ լծել, բան աղջկանի գլխագինով քեզ համար եղներ գնել: Աղջիկ, վարսենիկ, Նորդիկ, դնացէք թնտրալում ²⁾ կարեղ կարեցէք, ծերունի Քալօն դուրս ճամբեց հարսին ու թողին,— և խեղճ աղջկաւ վիզը ծուռ, խնամոնց աչքը խոռ ու մաքրը պղտոր թողնել այս օգտին վերայ, կին արմատները հեռաւորուց յետոյ վերջացրեց տան նահապետը իրան ընդհատած խօսքերը:

—Մի երկու արա պակաս վարել, մի երկու ուղի պակաս խոտ տուն բերել, երեք տեղ երկու կամ լծել, այդ ամէնը ասելը միմեայն հիշա է, հայրեկ, բայց եթէ ասածովդ վարուիմ, ոչ թէ պարտքերս տալ և ընտանիք պահել, այլ հազիւ հարկերս վճարել կ'կարողանամ: Փառք Աստուծոյ, դու ինքդ էլ հօ լաւ իմանում ես, թէ վերջին տարիներում որքան շատացել են գիւղական հարկերը: Ամէն մի անգամ քաղաք գնալիս և վերադառնալիս տանուտէրը նոր նոր հարկերի թղթեր ու հրամաններ է բերում հետը: Հեռու չէ, հիշեց մի քանի օրեց յետոյ այս տարուայ հարկերի բաժանման համար պէտք է գնանք դատարան—գղերը երեկ իմաց էր անում արդէն գիւղին—էլի տեսնենք տուն գլուխ սրբան կրնին մեր գիւղին: Միւս կողմից այս տարի որքաղանք աւթաւաղին (երեցիփոխ) հիւս մօրս հոգեբաժին երեք կոտ ցորեն և մէկ ուլտար գրեց, տուն գլուխ տաս տաս շահի էլ նորան կառքի և աջահամբոյցի փող բաժին ընկաւ, գործաւ կատարը հօ... հօ, մի մէկն ասեմ: Եւ այս ու աշխարհի հաղար տեսակ ծախքերը ոչքի առաջ ունենալուց յետոյ արի ու մի երկու արա պակաս վարել, մի երկու ուղի պակաս խոտ քաղիլ, երեք փոխանակ երկու կամ լծիլ:

—Տէր Աստուած ինքը օգնութեան հասնի թէ գիւղին և թէ մեզ, ի՞նչ ասեմ, սրղի, քս ասածներն էլ շատ ու շատ իրաւացի են, թող Աստուած ինքը դատաւաղ լինի նոցա, որոնք բերին մեզ այս հանդերձն ու ծախսերն մէջ: Աղջիկ, բայց, Աւագ, ուրիշ խօսքի հետ լինելով, տակիքս կը մոռանամ: Լաւ մտքումս է, սրղեակ, որ սերմի համար անցեալ տարի հինգ սոմաու գարի և երեք սոմաու ցորեն լեցւինք հօրը, այժմ ինչի՞նչ այդքան պակաս դուրս եկաւ, հօ միներ չէին կարող մի քանի ամսուան մէջ այդքան հաց փշայնել:

—Մեղքս ինչ ծածկեմ, հօ, ձմեռս էս քեզանից ծածուկ երկու սոմաու հաց ծախեցի հօրեց, 18 մանկի թիւ...

—Ինչո՞ւ, ի՞նչ բանի համար, ինչի՞նչ մինչև հիմա ինչ չէիր ասում, տաղնապեցաւ ծեր Քալօն:

¹⁾ Գանկարձ տաղնապեց: Անդանիներն մէջ յաճախ պատահած տաղնապեցի հիւանդութիւնների մասին ոչ ոք հոգ տանող չ'կայ, թէ պէտք է այդ հիւանդութիւնների հետեւանքները շատ ծանր են նստում գիւղացիներին:

²⁾ Թոնրի գլուխ, ուր նստում են հանգստանալու կնանիք:

—Նարգիզին Հարսնատեսին ծախքը հոգալու համար:

—Մթթէ այդքան ծախք եղաւ:

—Իհարկէ, հինգ օր շարունակ տներումս կերուխում կար: Ութը մանկէթի մենակ գինի ու արաղ գործածուեցաւ:

—Յէբ, ցէբ, ցէբ, բարկութիւնից գլուխը տարուեցեք ծերունին,—բայց սպասիր, Աւագ, Հարսնատեսի գինին ու արաղը խնամօնք իրանք մթթէ չէին բերած հետեւը, թէ դա էլ նոր օրէնք է որ Հարսնատեսի գինին ու արաղը աղջկայ տէրը պիտի տայ:

—Նոր օրէնքի բան չկայ, հայրիկ, խնամօնք իրանք բերած էին, բայց չօգտեց, ասը կու ուրախութենիցս չիմաքաբար այն ժամանակ երկու օր էլ աւելի պահեցի հիւրերին: Գալօն կրկին տարուեցից գլուխը:

—Ուրեմն չստեմ թէ դու քո ձեռքով տանդ հիմքն ես փորել, սրդի:—Ներսէս օր աւելի հարբումէր Համար սերմնացու հաց ծախել... Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ: Լաւ չէր այն ժամանակ մէկ վէզրա արաղ պահաւ խմել և հիմայ սերմնացուի Համար նեղութիւն չ'կրել:

—Իհարկէ լաւ էր, բայց այժմ լուսնիտին երթիկց անց է կացել: Ձախութիւն էր, մի անգամ չիմարացայ, հիմայ դու այն ատա, հայրիկ, թէ թնչպէս և ընտելից մի երկու սոմառ սերմնացու հաց ճառեցիք: Նթէ այդ բանը մեզ չաջողուեց, Աստուծով այս տարի նեղութիւններեցս կ'պրծնենք, Նարգիզին էլ մի կերպով ճանապարհ կ'ձգենք: Ախր այս տարի արաղի բերած նշանը...

—Յոյս Աստուած, սրդի, չոյս Աստուած: Արդէն արագւն բերած այդ նշանն էլ որ չ'լինէր, այս տարի մեր բանը հօ բուրդ էր: Էլի փառք նորան, որ ամէն կողմից իրան ուղործութեան դռները չէ փակում մեր առաջին: Նս կարծում եմ մեզ ուրիշ ոչինչ հնարք չէ մտում, սրդի, եթէ ոչ կրկին փոխառութեան գիմել:

—Ներդեցուցն Հերոսան հացերը դուռն ծախուած չին, գիւղի կապալառուն ամսոյս վերջին դալու է: Գու եթէ նորան զինն, հայր, խնդրեք չի մերժել:

—Այո, թէ և ախմալից, բայց էլի կապալառուն պէտք է զինմա, որովհետեւ գիւղացիք իրանք էլ սերմնացուի Համար նեղութիւն են կրելու այս տարի, երբ առատութեան այգիսի լուր աւետեց գիւղին արագիւրը: Հիմայ ամէն գիւղացի, եթէ մենակ ձեռքից դա, մէկի փոխանակ պիտի աշխատի հինգ սոմար ցանել:

Հայր ու սրդի երկար խօսեցան մէկմէկու հետ իրանց հին ու նոր ցաւերի և պարտքերի վերայ, տեսաւ տեսաւ նախագծեր կազմեցին դստանցից աղատուելու համար և վերջի վերջոյ առաջիկայ տարուայ առատութեան միակ յուսով սրտապնդուած՝ իրանց համեստ ընթերցը արին և ամէն ոք քաշուեցաւ ննջելու, ծեր Գալօն նոյն իսկ գոմի օգայում, իսկ Աւագը տան միջի թնտրափում: Սրբորդ Նարգիզը ծնողաց հետ միասին տան մի անկիւնում գետնի վերայ էր պառկում:

Ե.

Տասն և չորս տարեկան էր Նարգիզը և գիւղական օգին ու կեանքին պատշաճաւոր կազմուածք ու տեսք ունէր: Բայց գիւղի մեծ աղջկաներից որովում էր օրերը իրան աննման գեղեցկութեամբ: Այդ էր պատճառը որ Սուլդայի մեծատան, Փիլոսիի տուն, Հարս գնալու քաղցին էր արժանացած Նարգիզը, այն էլ 250 մանկէթ առատ գլխագինով: Սակայն բանը նորանում է, ընթերցող, որ ծնողների, ըն-

լոր գիւղի և գիւղական օրերըներն աչքում մանաւանդ, բաղաւոր Համարում Նարգիզի նշանադրութիւնը Փիլոսի Վարդգիսի անուհով որդւոյն հետ, Նարգիզի իրան աչքում կատարեալ անբաղաժութիւն էր: Այդ էր պատճառը, որ օրերը իրան գլխագինից հայրական տան համար գնած եղնիքի մասին շատ ուրախ էր:—Նարգիզը սկզբում յոյս ունէր մինչև անգամ, որ հայրը անկարող լինելով վերագարձնել, առաջիկայ տարում այդ դուռնաբը, այգիսով, թերեւ, ստիպուած կը լինէր օրերը պառկալութիւնը մի տարի ևս չետաձգել: Բայց արագիւն բերած նշանը, օրերըներն մի տեսակ մտաւանջութեան մէջ էր ձգում: Նարգիզի քունը երկար ժամանակ չէր տանում և նա իրան անկողնի մէջ շարունակ այս և այն կողմն շուռ գալով մտածում էր թէ դուցէ, առաջիկայ տարումը այնքան առատութիւն լինի, որ հայրը, իրան, կարողանայ նորան հարս ճամբել, պատկերով խեղճին այն երիտասարդին հետ, որին նա մի անգամ Սուլդայի Թաշտ—Սարին ¹⁾ ուխտի օրումն էր տեսած և որը երբէք չէր կարողանալ փոխարինել իրանց հարեան Նեղին: Վերջինիս հետ օրերը Նարգիզը, ընթերցող, երկու տարուց 'ի վեր, արդէն սէր էր կապել, թէ և այդ բանը ոչ սբին մինչև հիմայ չաչտին չէր:

Տասն և վեց հոգուց բաղկացած Ղազիկինց գերդաստանի մէջ միակ երիտասարդն էր Նեղը, 17—18 տարեկան առուց, ճարպիկ և կտրիճ, որին նշանուելու օրերը վաղուց համարուած էին: Ծնողների և եղբայրների կողմից նշանաւում կը ինքնամխոսները ²⁾ նախընթաց տարուայ ձմեռը շատ գիւղեր ման և կան, բայց դեռ ոչ մէկ գիւղի մէջ, ոչ մէկ աղջկայ վրայ չը կարողացան նշան գնել, որովհետեւ Նեղին ծնողաց առաջարկած՝ գլխագինը, ոչ աւելի 150 մանկէթից, համեմատաբար շատ սակաւ էին դառնում աղապ աղջկերանց ծնողքը այն անուան և կարողութեան հետ, որը ունէր Կարգախում Ղազիկինց հին ու չաչտին օջախը: Իսկ 150 մանկէթից աւելի գլխագին տալը Ղազիկինց գերդաստանի նահապետի աչքում նշանաւում էր իրան ծերութեան հատակում գիւղացիների համար վատ օրինակ լինել և աղապ աղջկաներին իրանց սովորական արժէքից աւելի գին առաջարկել:—Ամէն մարդ էլ Սուլդայի Փիլոսի պէս ոչ հարուստ, ոչ էլ նորա պէս շուալ և անխելճ կ'լինէ, ասում էր շատ անգամ Նեղին հայրը, Ղազիկինց Գառն (այգիս էր կոչւում այդ գերդաստանի նահապետը) որ թէ իրան փողը անմտաբար վատնէ և թէ գիւղացիների համար դաշթաղութեան քար դառնայ:—Այսպէսով, ընթերցող, Ղազիկինց Գառն խնայողութեան ու առաքինական ոգին արդէք էր դառնում, քանի ժամանակից ի վեր, Նեղին նշանուելուն, ինչպէս և Պառուկինց Աւագի աղքատութիւնը, նորա աղջկան—պառուկուն: Նեղին ու Նարգիզը, միասին ուրախ էին բաղդի այդ չաջող բերմունքների համար:

Զ.

Յուլիսի վերջերումն էր:—Բացի ծծկեր մանուկներից և

¹⁾ Քառաթիւ մի մեծ բլուր Սուլդայի գիւղում: Աստուածածնի տօնին գիւղացիք մեծ բազմութեամբ ուխտ են գալիս բլրի դաշթի վրայ եղած մի հին մատան:

²⁾ Գիւղերում խնամախօսները սովորաբար այդ—մարդիկ են լինում:

պառաւ կնանիքներէն Վարդախի տներում ոչ ոք չ'կար:— Ամէն ոք խոտ էր քաղում և խոտ կրում դաշտերէն:— Գարնանային յորդ. անձրևներէն շնորհիւ դաշտերէն խոտը, անցանքս արտերէն արօսն ու ուլաֆը աջնքան առատ էր եղել այս տարի, որ գիւղացւոյ ուրախութեան ու աշխատութեան չափ չ'կար:— Իսկ երբ նոքա մտաբերում էին ցանքերի առաջիկայ առատութիւնը ևս՝ կամայ ահամայ մի ներքին շարժանք էին զգում դէպի արապիւր, որը այդ միջոցում գիւղի հարաւ-արեւելեան կողմում ձգուած ընդարձակ ճահճային խոտնոցում օրն ի բուն թրև տալով աներկիւղ և առատ առատ իրան օրն անելով, իրեզնապահներին գալիս էր և առօք, փառօք ձաղուկներին մօտ նստում, ի հարկէ առանց մի գաղափար ունենալու այն համակրական ակնածութեան մասին, որը զգում էր դէպի ինքը և դէպի իրան բոյնն ու ձագերը, այդ բոյնի կշտից անց ու դարձ անող ամէն մի գիւղացի:— Բեգաշէն աւերակի մէջ գտնուած Ղազիկէնց արտի կշտին էր և Ծառուկէնց մեծ արտը, որտեղ բացի Աւագից, Վարսենիկից և Նարգիլից, աշխատում էին և չորս հոգի վարձկան մշակներ, իսկ ձերուկի Գալօն դաշտաւարներին օգնում էր գիւղիցը ճաշին կերակուր բերելով և քաղուած խոտերը փոխելով:— Ղազիկէնց արտում աշխատում էր, ընթերցող, և Նիշը:— Ոչ ոք վերահասու չեղաւ, ոչ Ղազիկէնց, ոչ էլ Ծառուկէնց կողմից, թէ ինչու արդեօք Նիշըն ու Նարգիլը քաղելու համար իրանց արտերի հանդիպակաց ծայրերն են ընտրել և ինչպէս ժիր, ինչպէս անդադրում աշխատում են այդ ջահիլները, իրանց սուր գերանդիններով ղռ՝չ, ղռ՝չ, ղռ՝չ քաղելով հասակներէն բարձր արօսն ու ուլաֆը:

է.

— Հիմի ասում ես թէ կալոցից յետոյ քեզ անպատ-
ճառ կը տանեն:

— Անպատճառ: Օ՛խ, էլ հօ այնուհետև. դու ինձ շուտ
շուտ չես տեսնելու:

— Ձե՞ որ դու ինքդ էիր ասում թէ գլխագինիցդ 200
մանէթ են մտնել ձերոնք, էլ ինչով պէտք է բաժինքդ
պատրաստեն:

— Ձեռն տեսնում միթէ որ հայրս այս տարի երկու մշակ
էլ է աւելացրել: Մեր բոլոր արտերը ցանելուց յետոյ դեռ
երկու արտ էլ Խողաբինում ¹⁾ վարձել ենք մենք կապա-
լառուից:

— Ես այդ լսել եմ, բայց տեսնենք այդ երկու արտիցը
դուրս կը գանջ այնքան ցորեն, որ կէսը կապալառուին տաք,
կէսն էլ 200 մանէթի ծախէք:

— Հա՛, հա՛, հա՛, ի հարկէ կուգայ, լճի կշտի արտերն
են մէկ ուկէս սոմարնոց ամէն մէկը:

— Գիտեմ, բայց տեսնենք ձեր կարծածին չափ բերքը
առատ կը լինի:

— Ուրեմն դու աշխարհից բեխաբար մտնող ես եղել և
դեռ աղջիկներին էլ աչքու յո՛նք ես անում, հա՛, հա՛, հա՛,
հա՛:

— Աղջի կամաց, կը լսեն, ինչք՞նչ այդպէս բարձր ես ծի-
ծաղում: Ինչք՞նչ իմացար թէ ես աշխարհից բեխաբար եմ:

— Ի հարկէ բեխաբար ես, երբ որ չգիտես թէ այս տա-
րի արագիւրը ի՞նչ նշանով մեր գիւղն է եկել:

— Ի՞նչ նշանով.....

— Ինչ նշանով, կանանչ խոտով, ի՞նչ նշանով:

— Կանանչ խոտով, մնց չէ, ինչք՞նչ չես ասել թէ արեւ-
նոտ գէշով:

— Հրամանքես, դու ինձ չես կարող ներկել, եկած օրը
արագիւրն ես ինքս եմ տեսել:

— Գու նորա կտուցի նշանը մտնողից կարող էիր տես-
նել, երբ մեր տան նման ձեր տունն էլ այնքան հեռու է
արագիւր բոյնից: Ձերոնք քեզ խաբել են, որպէս զի գլխա-
գինիդ համար առարկայ չ'անես:

— Ասենք թէ ես առարկայ անելու չէի, բայց Նիշը,
ախր չես տեսնում թէ այս տարի խոտն անգամ որքան ա-
ռատ է... և օրիորդ Նարգիլը գերանդին շուռ տուեց ջան-
կալք դէպի արտի միջի մի բարձրիկի թումբի խոտերն, երբ
պապին փոցիկ խշխշոցը իրանից ոչ այնքան հեռուն, լսուե-
ցաւ: Նիշը նոյնպէս գերանդին դարձուց իրանց արտի միւ-
կողմը: Թառի քաղածները Գալօն փոցիկէն և առանց մի բան
կուահելու ջահիլներին շարժմունքներից, անցաւ գնաց միւս-
ները քաղած արօսը ուլաֆը ժողովելու: ձարպիկ և արագ
կերպով շարունակելով իրանց գործը, Նիշըն ու Նարգիլը
կրկին իրարու հանդիպեցան արտերի երկայնիկի աղունների
վերայ և կրկին սկսեցին իրանց խօշուէկը, փոքր ինչ ջամ-
բացնելով ձեռքերի աշխատանքը:

— Իսկ դու դեռ երկմը պէտք է մնաս առանց նշա-
նուելու, խօսակցութեան թելը բաց արաւ Նարգիլը:

— Ես երբեք չ'պիտի նշնուիմ:

— Ինչք՞, հօ վարդապետ դառնալու չես:

— Այո, վարդապետ եմ դառնալու:

— Ո՞րն է չէ, վարդապետ դառնալու համար է չէ՞, որ
խնամախօսներդ ամբողջ վիճակի գիւղերը տալին ու վրայ
արին:

— Թող անեն, ինձ ի՞նչ:

— Գորան մտիկ, դորան մտիկ, ինչպէս էլ չքմեղ է լի-
նում, մնց թէ քեզ ի՞նչ: Խնամախօսներդ եթէ քեզ համար
չէ հապա մը համար է, որ աղջիկ են պառում:

— Պատում են և չեն գտնում:

— Ի հարկէ չեն կարող գտնել, երբ դու աղջկայ փո-
խանակ չաւերժահարսն ես ուղում:

— Այո, Նարգիլ, ես ամէն աղջկայ չեմ հաւանում, ես
քեզ նման չաւերժահարսին եմ ուղում միմիայն:

— Դէ՛հ, ամօթ չէ՞ քեզ ինձ այդպիսի խօսք ես ասում:

— Գու հօ գիտես որ ես նշնուած եմ:

— Ես գիտեմ որ նշնուած ես:

— Ուրեմն.....

— Ուրեմն ես մենակ քեզ եմ սիրում և մենակ քեզ
ուղում:

— Եթէ ինձ կուգենայի թող մինչև նշնուելս մի կեր-
պով հօրս կամքը իմանայի:— Ով է մեղաւոր, ասած է, ով
չուտ, փորը կուշտ:

— Հայրդ չէր կամեցել քեզ ինձ տալ, քեզ նոր ուղում
էին նշնել, երբ ես այդ բանը իմացած էի:

— Սուտ ես ասում, երբեք մեզ մօտ ձեր տանից խնա-
մախօս չէ եկել:

— Խնամախօս չէ եկել, որովհետեւ մինչև աղը եկաւ,
մատաղը վերջացաւ:— Քեզ գլխագին մերոնք նախ 100 մա-
նէթ էին առաջարկել, չեաոյ 120, չեաոյ վերջապէս 150,
բայց երբ Փիլոս աղան 250 մանէթ Սուլդայից յանկարծ կո-
խեցուց, հայրդ ուրախութիւնից խեղաբաժութ եղած իսկոյն
խօսք տուեց:— Մերոնք էլ սքլեցան, սուտ ու փուտ տեղե-
րումը նստեցան:

— Գիտես, Նիշը, եթէ դու հօրս 250 մանէթ տուած
լինէիք, չեաոյ, պսակուելներէն վերջը, ես իմ զարդե-

¹⁾ Եկեղեցապատիան աւերակ Կարդախ-լճի արեւելեան ափում:

ընդ 100 մանկթիւան կ'ծախէի և դու ծածուկ հօրդ կուտայիր:—Այդպէս շատ լաւ կ'ընէի, այնպէս չէ՞, Նաչիւ, կոյն թէ... բայց հիմա... հիմա արդէն ուշ է: Նաչիւ, Նաչիւ ջան, նաչիւ էլ քեզ համար մին աղջիկ գտնել տաւ, գոնէ դուն էլ ինձ նման բեմուրսդ չ'ընիս: Գետինն անցնի դըլ-խազին սարքողը, լծկանն ու կթանը մի օրուայ մէջ սատակին, արտերը ամէն տարի կարկտահար լինին, վրդովուեցաւ Նարգիլ հոգին:

Ծեր Գալօն կրկին մօտեցաւ, ընթերցող, Նարգիլի քաղած խոտի հուրուրներն ու կապկաները ¹⁾ փոցիկէն, բուլուլ շնչէն և ի վերջոյ ձին հեծնելով գնաց գեղ ճաշ բերելու:—Իսկ այդ միջոցում մեր սիրահարները սովորական պըտոցները արտերի մէջ անելուց յետոյ կրկին մէկըմէկու հանգէպ գծերի վերայ կանգնեցան և սկսան քաղել, քաղել և միևնոյն ժամանակ իրանց խօսակցութիւնը շարունակել:

Յ. Գեղամէնց:

(Կը շարունակուի):

Գ. Ա. ՍԱԽՈՍՈՒԹԻՆ ²⁾

Դօկտ. Ա. Բաբայեանի.

(Ռեդահանուր Ուսուցչական Ժողովի վերջին նիստում.)

ՄԱՆԿԱՆՑ ՊԱՐՏԵՁԻ ՆՍՏԱՐԱՆՆԵՐԸ

Բուն ֆրեօբելեան ծաղկոցի նստարանները զանազանվում են ուսումնարանի նստարաններից. առաջինները նման են այն սովորական երկար և բարակ նստարաններին, որ դրվում են պարտէզներում կամ ծառուղիների կողքերում անցուղաւորների համար հանգստանալու: Այդ տեսակ նստարանները Փր. Ծաղկոցում այնքան ցածր են լինում, որ նստած ժամանակ մանուկների ոտաց կըրունկը և մատները ամբողջութեամբ և յարմարութեամբ տախտակամածի վրայ հանգչին. այնքան երկար, որ չորս մանուկ առանց նեղուածքի տեղաւորուին, ունենալով թւերի համար՝ մէջ տեղը և կողքերում՝ կորած և լենարաններ: Նստարանների մէջքը այնպիսի բարձրութիւն պիտի ունենայ և այնպիսի հեռաւորութիւն նստատախտակի առջևի եզրից, որ մանուկների մէջքին յարմար լենարան լինի, երբ նոցա իրանը ուղղադիմ դիրք բռնէ, այսինքն՝ երբ ամբողջ նստուածքը «Կ» տառի ձևն ունենայ: Շարժողական խաղերի սենեակում այդ հասարակ նստարանները շարուած են լինում պատերի մօտ չորս կողմից, որ երեխայք զանազան արագ շարժողութիւններից և «մառշերից» յետոյ հանգստանան, զա-

նազան մանկական զրոյցներ կամ հեքիաթներ լսեն: Նստողական խաղերի սենեակում այդ նստարանները դարսվում են՝ համահասարակ երկար և բաւական լայն սեղանների երկու կողքից, ինչպէս լօտօ խաղալու կամ մեծ հացկերոյթի սեղաններն են, միայն այն բարձրութեամբ, որ սեղանի վերի երեսը մանուկների կուրծքի կիսին հազիւ հասնի նոցա նստած ժամանակ: Այդ տեսակ սեղան և նստարան՝ ոտների վերայ ունենալով երկաթեայ կօճակներ, ամէն ունգամ մանուկների նստելուց յետոյ, իրար մօտ բերվում են և պինդ ամրացվում, այնպէս որ նստատախտակի առջևի ափը մի եղունգաչափ (սանտիմետր) անցնի սեղանի տախտակի տակ (մինուս գիստանց): Այս կերպով մանուկը նոյն իսկ նստողական խաղերի ժամանակ կ'սովորի իրանը բարձր և ուղղաձիգ պահել, որպիսի դիրքով չի խանգարուի արեան կանոնաւոր շրջանը մարմնի մէջ՝ ֆրեօբելեան պարապմանց ժամերին. այս է և առողջապահութեան հիմնական պահանջը նստարաններից:

Նստարանների և սեղանների այդ դիրքը, որով մանուկները իրար դէմ առ դէմ նստած խաղում են՝ ամենալարմար և ամենաբնական դիրքն է խաղացող մանուկների համար, ինչպէս լօտօ կամ մի այլ այսպիսի խաղեր խաղացողների սովորական դիրքն է այդ: Քանի որ ֆրեօբելեան սկզբունքով մանուկը մանկան ամենագօրեղ ուսուցիչն է, քանի որ մանուկը մանկան դէմ յանգիման նստած խաղալով՝ մի առանձին աշխոյժութիւն և բաւականութիւն է զգում՝ մէկը միւսին իրանց խաղը ցոյց տալով, մէկը միւսի սխալը ուղղելով, կամ իրարից մի նոր բան սովորելով, — ի հարկէ ֆրեօբելեան ծաղկոցում ալ կերպ մանուկներին դասաւորելը նպատակից դուրս կ'ընի: Գերմանական սեղան և նստարանի պարզ ձևը ցանկացողներդ կարող էք տեսնել տիկ. Բաբայեանի ծաղկոցում:

Ցանկացողաց համար մենք կը բերենք այստեղ ծաղկոցի նստարանի և սեղանի գլխաւոր չափերը՝

Նստարանի և սեղանի երկարութիւնը 8 ոսնտալի (240 ոսնտիմետր)
Նստատախտակի լայնութիւնը . . . 10 բոլալի (25 ոսնտիմետր)
« Ոտերի բարձր. դեմնից . . . 11—12 բոլալ. (27—29 ոսնտ.) ¹⁾
« Մէջքի բարձրութիւնը . . . 24—25 բոլալ. (56—58 ոսնտիմ.)
Սեղանի բարձրութիւնը . . . 21—23 բոլալ. (52—54 ոսնտիմ.)
Սեղանի երեսի լայնութիւնը . . . 20 բոլալ. (52 ոսնտիմ.)

Սակայն գուրիցարական մանկ. պարտէզներում գործ են ածում և ուսումնարանական ձևով նստարաններ, վերը բերած չափերին համեմատ, այսինքն՝ երեխայական հասակին յարմար: Այդ նստարանների վրայ մանուկները քօվ է

¹⁾ Գերմանացի մի հարուածով ընկած խոտի գէղը կոչվում է կապկայ, իսկ մի աղօսի կապկաները միասին հաւաքուած կոչվում է հուբուլ. — հուբուլներից կազմվում է բուլուլ, բուլուլից — խուրձ, խուրձերից — գէղ:

²⁾ Արձագանք № 35.

¹⁾ Մի չափի համար երկու թուերը վերաբերում են երկու հասակի ա) 4 տարեկանից մինչև 6 տարեկանը բ.) 6-ից մինչև 7 տարեկանը:

քով նստած են ինչպէս ուսումնարանում և սեղանները ուսումնարանական շարքով դասաւորուած: Որովհետեւ զուգարակաւ մանկ. պարտէզներում երբեմն զծագրութիւն է դաս տրվում փոքր մանուկներին, ուրեմն մանուկները բոլորը միասին պէտքէ գրատախտակին նայեն, ուր վարժուհին զծում է. որովհետեւ միակ մի պարտիզպանուհի յարմարութեամբ կարող է հսկել բոլոր մանուկների վերայ, երբ սոքա դասաւորուած են ուսումնարանական կարգով— այս տեսակ գրատախտակներ այստեղ ևս Ձրկինենց եկ. ծխակ. դպր. մանկանց պարտէզում գրուեցան: Բայց որովհետեւ առողջապահական տեսակէտից զծագրութիւն ուսումնարանական ձևով դաս տալը կարող է մանկանց աչքերի համար բաւականին դժուարութիւններ յառաջ բերել, մանաւանդ հեռու նստած մանուկների համար, որովհետեւ միւս կողմից վերը բերածս հիմունքով քովէքով նըստուածքը երբէք համապատասխան չէ մանկանց սովորական աշխոյժ խաղերի համար, ուստի մեր տեսակէտից նախադասելի են գերմանական ֆրեօբելեան սեղանները:

Այս էլ պէտք է ասել, որ զուգարակաւ ծաղկոցաց սեղանները, եթէ իրարու մօտ ճակատ առ ճակատ դրուելով՝ մէկ սեղանի մակերևույթ կազմեն, իսկ նստարանները, որ նման են ֆրեօբ. ծաղկոցաց նստարաններին, երկու կողմից դասաւորուին այնպէս՝ ինչպէս վերը նկարագրեցի՝ այսինքն՝ «մինուս դիստանց» առողջապահական պահանջին համեմատ,— այն ժամանակ զուգարակաւ ծաղկոցաց գրատախտակները կ'ներկայացնեն միևնոյնը, ինչ որ ֆրեօբ. ծաղկոցացն է, այն առաւելութեամբ ևս, որ առաջինները կարող են բաժանուել ի սահմաններ հարկի և ուսումնարանական ձևով դասաւորուել: Զբաւոր նախակրթարանների համար այս հանգամանքը ունի բաւական նշանակութիւն խնայողութեան կողմից: ¹⁾

Փր. ծաղկոց յաճախելու օրուան ժամերը պիտի որոշուին այս և այն հասարակութեանց կենցաղավարութեան և սովորութեանց համեմատ: Փոքր քաղաք-

ներում, ուր—որ սովորութիւն է ընտանիքներում ժամը 12-ին ճաշել կամ նախաճաշել՝ սաները լինում են ծաղկոցում ամառը առաւօտ. ժամը 8-ից մինչև ժ. 11-ը. իսկ ձմեռը—ժամը 9-ից մինչև 12. ճաշերից յետոյ ժամը 11½ մինչև 3 ժամը: Ուր որ թաղերի հեռաւորութեան դժուարութեանց խնդիր կայ, ինչպէս մեծ քաղաքներում, և ճաշն էլ ըստ սովորականին 2-ին—3-ին է լինում, սաները մնում են Փր. պարտիզում 9-ից մինչև երկուսը. միայն թէ՛ ժ. 11-ին ընդհատվում են պարապմունքը նախաճաշիկով նոյն իսկ պարտիզի մէջ մինչև ժ. 12-ը. այնուհետեւ սպատ խաղեր այգիում կամ պատշգամբի վերայ և յետոյ կրկին մի ժամու չափ զբաղմունք. այս վերջին զբաղմունքն էլ կարելի է թոյլ տալ միմիայն ծաղկոցի երկրորդ բաժնի սաների համար իսկ առաջին բաժինը ժ. 12-ին յամենայնդէպս սուս պիտի վերադառնայ:

Դառնանք այժմ Փր. ծաղկոցի էական՝ ներքին մասին, այսինքն՝ ֆրեօբելեան պարապմունքի առողջապահական կողմերին: Ինչ հարկ չ'կայ մանրամասնօրէն լինել այդ պարապմունքները, քանի որ այստեղ մեր երկու մանկապարտիզպանուհիք աշխատել են իրանց փորձնական դասերով ձեզ ցոյց տալ այդ պարապմունք գլխաւոր տեսակները: Եթէ ընդհանուր հայեացք ձգէք այդ պարապմունք բնաւորութեանը, դուք կ'տեսնէք որ նոքա դասաւորուած են այնպէս, որ կարողանան աստիճան առ աստիճան զարգացնել և վարժեցնել մանկան բոլոր զգայարանները, միևնոյն ժամանակ բաւարարութիւն տալ այն բնածին շարժողութեան ձգտմանը, որ մանկան հասակի յատկանիշն է: Այս պատճառով ֆրեօբելի սկզբունքը խաղերի միջոցով փոքր մանուկներին զուարճացնել, զբաղեցնել և օգտակար կրթութիւն մատակարարել՝ միանգամայն համապատասխան է մանկական հասակի բնազդական պահանջմանց և առհասարակ բնաստական օրինաց: Ինչպէս որ մատաղահաս կազմուածքի կանոնաւոր աճման համար հարկաւոր է առողջարար և հասակին համապատասխան սնունդ, նոյնպէս և մանկան մտքի առողջապահօրէն զարգացման համար կարեւոր են համապատասխան խաղեր—նպատակայարմար վարժութիւն մկանանց շարժողութիւնների (ճարպիկութիւնք) և նպատակայարմար տպաւորութիւնք, իբրեւ սնունդ զգայարանքի և ուղեղի համար (մտաւոր պաշար): Թէև նախքան ֆրեօբելն էլ մենք տեսնում ենք զանազան ազգերի մանկական խաղերի մէջ մի կանոնաւորութիւն, մի որոշեալ ձև շարժողութեանց, որոշեալ թեթեւեղանակներ ականջի համար և այլն, սակայն և մենք պարտական ենք ֆրեօբելի համբերատար աշխատութեանը, որով նա այնպիսի խաղեր ստեղծեց և այնպէս նոցա դասաւորեց, որ մանուկի մտաւոր պաշարը՝ առանց մտքի չափազանց աշխատութեան՝ աննկատելի կերպով զարգանայ բազմատեսակ և

¹⁾ Վերջացնելով դիտողութիւնքս ծաղկոցաց արտաքին պարագաների նկատմամբ, պարտք եմ համարում մի քանի խօսք աւելացնելու ծաղկոցաց հարկաւորութեան տեղի համար, որ միաւսին հաւաքուած փոքր մանուկները խմբի առողջապահութեան համար առաւել մեծ նշանակութիւն ունի, քան թէ կարող են կարծել մանկավարժները: Այդ տեղը՝ հեռու սովորական արտաքիններից՝ պէտքէ ներկայացնել մի առանձին փոքրիկ և մաքուր տեւեակ, ուր դասաւորուած լինին շարժուն ցածր արկղեր համապատասխան բացուածով, սովորական արակեայ ամաններ մէջը: Ձմեռ ժամանակ մի փոքրիկ հնոց կամ վաւարան պիտի տալացնէ այդ սենեակը: Մանուկները առանց պարտիզպանուհւոյ օգնականի չը պիտի մտնեն այդ սենեակը և ընդհակառակը այդ մասին հետեւեալ կարգին սովորաբար հետեւելու է. առաւօտ մանուկները երբ ժողոված զոգ-զոյգ կանգնած պատրաստ են գնալու նստողական խաղերի սենեակը, իւրաքանչիւր զոյգ նախ և առաջ օգնական վարժուհւոյ հետ գնում է յիշեալ փոքրիկ սենեակը և վերադառնում: այնուհետեւ միայն մանուկները ներս են տարվում և պարապմունքը սկսում: Այս շրջանը կատարվելու է մի անգամ ևս ժամը 12-ին, եթէ սաները մնում են պարտիզում մինչև ժ. 2ը:

նորանոր մտապատկերներով՝ մեկը միևսին լրացնող՝ մեկը միևսի հետ ուղեղի մեջ սերտ կապւոյ: Օրինակի համար վերցնենք Փրեօբելի սովորական շինութեան—արկղիկը (Baukasten), որ բաղկացած է 8 հատ հաւասարակող և հաւասարանիստ խորանարդներից: Սա շատ աժան—և հասարակ մի խաղալիք է, բայց սրբան տեսակ տեսակ շինութիւններ կարող է մանուկը գործնով ներկայացնել, քանզեւ և նորից մի շինութիւն կազմել: Ուրբան կարեւոր հիմնական գաղափարներ է ստանում մանուկը 8 հատ հաւասար փայտի կտորներով.... Այս մասին խօսած են ձեզ արդէն: Նոյնը պէտք է ասել, երբ մանուկը մի հասարակ թղթեայ ցանցից անցկացնում է գունաւոր թղթեայ ժապուէններ և դուրս է բերում զանազան գեղեցիկ հիւստածներ, որով սովորում է և՛ գոյներ ճանաչելը և՛ կանոնաւոր համարելը:

Մանկանց պարտեզը շատ անգամ միեւնոյն առարկայի նկատմամբ զանազան խաղեր է հնարում, որպէս զի մանուկը առանց զփուարութեան առաւել մանրամասնօրէն ըմբռնէ առարկայի պէս-պէս լատկութիւնները: Օրինակ ցոյց է արվում մանուկներին զուարճացնելու համար մի թռչնիկի վանդակի մէջ, մանուկները ուրախանում են՝ թռչնիկին կուտ և հաց են տալի վանդակի պատերից, թռչնիկի պոչը բռնում են՝ ուշադրութիւն են դարձնում ոտներին, փետուրներին, կտուցին և այլն: Այս ամենից յետոյ մանկանց համար դիւրամատչելի և զուարճալի մի պատմութիւն են անում նոյն թռչնիկի կեանքից, յետոյ շարժողական մի խաղի մէջ երգելով ներկայացնում են մանուկները մի դէպք, ուր նոյն թռչնիկը գլխաւոր դեր է խաղացել. այնուհետեւ մանուկները ձեռագործի պարապմանց ժամանակ, ասելով գոյնզգոյն թելերով դուրս են բերում հաստ թղթի վերայ թռչնիկի պատկերը: Այսպէս մանուկները բաւականին զուարճանալով՝ թռչնիկի վերայ բազմատեսակ տեղեկութիւններ ձեռք բերին, գանազան ճարպիկ շարժողութեանց ընտելացան, ստեղծագործեցին մի նոր առարկայի պատկեր՝ ուրախ զուարթ՝ բաւական իրանց գործունէութեամբ տուն կը վերադառնան. այսպէս կարելի է վարվել և մի մկիկի, մի ճաքարի և այլ ախպիտի կենդանեաց վերաբերութեամբ. այսպէս կարելի է ծանօթացնել մանուկներին զանազան ընտանեկան կարեւոր բոյսերի և ծաղիկների հետ, որոնց նոյն իսկ ցանելը կամ տնկելը պարտիզի մէջ կարող է լանձնուել մանուկների առանձին հսկողութեան:

Այս կերպ՝ մանուկները առանց լոգնելու և մտաւոր ծանր աշխատութեան ստանում են՝ գեղեցիկ և օգտաւէտ տպաւորութիւնք՝ աջաց, լսելեաց, հոտոտելեաց, շօշափմանց և մկանանց զգայարանքների միջոցով, այդ տպաւորութիւնքը սերտ կապակցած մանկան ուղեղի մէջ և հիմք դարձած աւելի լայն և բարդ մտապատկերների՝ օրէցօր հարստացնում են և մանկան լեզու:

Այսպիսի հանգամանաց մէջ, եթէ մանուկը բաւա-

րար սնունդ և հագուստ ևս ունի՝ ամենաբարձրաւոր էակ կը լինի. սրովհետեւ նա զբաղուած է իւր բնական ձգտմանց համաձայն, նա աշխոյժ է առանց «չարութեան», նա ամեն օր մի բան ստեղծագործում է ինքնուրոյնաբար, նորա միտքը զուարթ է, նա մեծ հետաքրքրութիւնով դիտում է ամեն անձու. նոյն առարկայ—նորա համար ձանձրութիւնը բացառական դէպք կը լինի: Մտքի զուարթութիւն և զգացմանց հաւասարակշռութիւն. այս է ահա՛ որ մարդուս կազմուածքը լաջող կերպով զօրացնում է, նորա սրննդագործութիւնը և միւս գործողութիւնքը կանոնաւոր կատարել տալի—այս է «մտքի և զգացմանց առողջաւազութիւն», որ երեխայական հասակում ոչ պակաս նշանակութիւն ունի, քան հասակաւորի համար:

Փր. ծաղկոցի ներքին կազմակերպութեան առաւել լայն նպատակն է զարթեցնել մանուկի մէջ այն բոլոր ոյժերը, որ լնութիւնը նորա մէջ գրել է. այս իսկ պատճառով մանկ. պարտեզի տեսակ-տեսակ խաղերը և պարապմունքը օրուայ մէջ պիտի փոփոխուին, անդադար չը պիտի կրկնուին, միեւնոյն պարապմունքը շատ երկար չպիտի տևէ, որովհետեւ միեւնոյն տալաւորութիւնքը անընդհատ կերպով ազդելով՝ սրբան հասակաւորի համար տաղտկալի են, այնքան ևս առաւել ձանձրալի կը լինին մանկանց շորժուն բնաւորութեան համար: Բացի այդ չափից առաւել միտքէ զգայարանքի գրգռումը միակերպ տպաւորութիւններով անկարելի է որ չ'ըթացնէ կամ չ'հիւանդացնէ այդ զգայարանքը: Այս բանը պէտք է ի նկատի ունենալ մանուկանդ աչքերի վերաբերութեամբ. անդադար նկարելը, ասելով թուղթ ծակստելը և թելով պատկերներ ձեռացնելը այդ ծաղկոտեաց միջոցով ի հարկէ մանկանց աչքերին կարող է բաւական մեծ աշխատութիւն տալ. եթէ վերը լիշաճու պարապմանց փոփոխութիւնը և սակաւատեւութիւնը տեղի չ'ունենայ մանկանց աչքերը կարող են դիւրութեամբ վնասվել (կարճատեսութեան սկիզբն և այլն):

Փր. ծաղկոցը ձգտում է ոչ միայն պաշտպանել մանուկին առողջապահական զեղծումներից, այլ նա իւր յատուկ պարտքը պիտի համարէ ֆիզիքական կրթութեան գործում և նպատակը ընտանիքին: Մանկ. պարտեզը սկսում է իւր այդ գործը նախ և առաջ մանուկների մաքրասիրութիւնը զարգացնելուց. եթէ չքաւոր ընտանիքներից շատ սաներ են յաճախում, պէտք է հոգս տանել՝ որ ոչ մի մանուկ պատառոտած հագուստով, ձեռք ու երեսը անմաքուր և մոզերը չ'սանտրած ներս չ'մտնի մանկ. պարտեզ. վերակացուհոյն պիտի լանձնուի իւրաքանչիւր սանին առաւօտները ընդունելը՝ վերան գլուխը նայելը, որւէ տկարութեան նշաններին ուշք դարձնելը՝ առաջուց. հարկաւոր դէպքում մանկանց մոզերը սանտրելը և մաքրելը, մինչև անգամ հագուստի կարկատանը, եթէ կարելի է, լրացնելը:

Որոշեալ կարգապահութիւնը և մաքրասիրութիւնը, որ պաշտպանութիւն է նաև միւս բնկերների օրինակով, միշտ ճշտութեամբ կատարուելով՝ բնական է որ մասնուկի համար անխուսափելի սովորութիւն է դառնում և այս սակաւ նշանակութիւն չունի մասնուկի առողջապահութեան համար:

Մարմնաւորութիւնը ծաղկացում: Մարմնամարզութիւնը որքան ուսումնարանի համար ցանկալի է, որ որոշեալ շարժումներով աշակերտների արիւնը չը լամենայ կազմուածքի մի մասում հիւանդութիւնք պատճառելով, — այնքան ձանձրալի կը լինի Ֆր. ծաղկոցի համար, ինչպէս այդ փորձով տեսնուած է: Եթէ մկանանց կամ մարմնի մասերի շարժումները՝ մի որևէ խաղի կամ ներկայացման նպատակ չունին՝ մասնուկները մեծ ձանձրութեամբ և դժուարութեամբ կը կրկնեն այդ տեսակ շարժումները: Ուստի այս կողմից մանկանց պարտէզի շարժողական խաղերը առողջապահական տեսակէտից մի առանձին նշանակութիւն են ստանում:

Մանուկների միասին շրջան բռնած զանազան խաղերը, երբ այս կամ այն կենդանեաց կեանքից նմանողական շարժումներով ներկայացումն են տալի, մասնուկները կատարում են մեծ ուրախութեամբ այդ շարժումները առանց ձանձրալի միակերպութեան (գիմնաստիկ): Մանաւանդ շատ օգտաւէտ են այն խաղերը, որ երեխայք որոշեալ տակտով և երգեցողութեամբ շարժողութիւն են անում, օրինակ՝ գիւղացու աշխատանքը ներկայացնելով և կամ փայտ կտրողների պարապմունքը ցոյց տալով և այլն:

«Մառշերի» այսինքն՝ գոյգ-գոյգ և հաւասար քայլերով՝ եղանակի չափի համաձայն-շտապ կամ ծանր՝ յետ և առաջ գնալը մանուկների քայլուածքին և մարմնի մշտական գիրքին գեղեցիկութիւն և գօրեղութիւն է տալի:

(Վերջը հետեւեալ համարում):

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մի նոր արհեստ: Փարիզի լրագիրները հաղորդում են մի նոր արհեստի մասին, որ լոյս է բերել Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում և որ մայրերի կողմից մեծ համակրութիւն է գտել: Այդ-նորածին երեխաների կշռելն է: Պարոն ձեռնարկողը կշռը ձեռքին շրջում է այն աների մէջ ուր կան այդպիսի երեխաներ. նա ունէ տպագրուած թղթիկներ որ չանձնում է մայրերին, ամէն անգամ նշանակելով կշռելու հետեւեւ: Այս թղթիկները հիման վերայ տնային բժիշկը կարող է իմանալ թէ արդեօք երեխայի ծանրութիւնը բնական կերպով է աճում, այն է ամէն օր 20-ից մինչև 25 գրամ կեանքի առաջին հինգ ամսուայ ընթացքում թէ ոչ:

Ձեռնարկող խորհանդիսն: Յայտնի է որ Միացեալ Նահանգները կառավարութիւնը ընդունել է մի օրէնք, որով տասը տարե ժամանակով արգելած է չինացի մշակները դաղթաւ կանուլութիւնը գէպի իւր տահմանները: Այլի առաջ ունենալով որ խօսքը մեռչն մշակները մտնին է, վաղութիւնները չէին արգելում որ երկրը չինացի կօմեղի տնէր մտնեն: Սորա հետեւեւք այն եղաւ, որ չինացիները այժմ երբև դերասաններ շնորհ են բերում Միացեալ Նահանգներ ուր նօքա անմիջապէս դառնում են սոսկ մշակներ: Գեռ նորերումս Կանադայի գէպի Սան-Ֆրանցիսկօ մէ նաւ ուղեւորուեցաւ որ տանում էր իւր հետ 300 կեղծ դերասաններ:

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՅԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կենտրոնական գրաւաճառանոցում, 'ի միջի ալոց, ծախվում են հետեւեալ հայերէն գրքերը.

Բ. Կ.

Ձէստէրտօնի ժառանգը, պատկերազարդ վէպ թարգմ.	
Գիւտ քահ. Աղանեանցի	1 —
Ա. Յովհաննիսեան. Հայը և Հայաստանը օտարների աչքում, հրապարակական դասախօսութիւն —	30
Կօմբ. Խնամատարութիւն մանկանց	60
Շիւլէր. Վիլհելմ Տէլլ	60
» Դօն Կարլոս	1 —
» Օրէնանի կոյս	60
Լէսսինգ. Նաթան իմաստուն	60
Շէկսպիր. Օտէլլօ	60
Պաօշեանց Հացի խնդիր	80
100-ից աւելի գնողները 20% գիշումն են ստանում:	
Գամառ Քաթիպայի ազատ երգեր 1 օրինակը —	5
10 » —	45
25 » —	1 —
50 » —	1-75
100 » —	3 —

Օտարաքաղաքացիք ճանապարհածախք վճարում են ըուբլում 10 կոպէկ, իսկ 25 ըուբլուց աւելի գնողները ճանապարհածխս չեն վճարում:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՅԱՌԱՆՈՅՈՒՄ ԱՌԱՋԻԿԱՅ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՈՒԱՅ ՀԱՄԱՐ ՎԱՅԱՌՎՈՒՄ
ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀԱՅԵՐԷՆ ԴԱՍԱԳՐԵՐԸ.

	Ռ.	Կ.
1. Ժողովրդական այբբենարան.	—	5
2. Տէր-Ղևոնդեան Մայր. լեզու ա. տ.	—	35
3. » » » » Բ. տ.	—	40
4. » » » » Գ. և Դ. տ.	—	70
5. Աղայեանց Ուսումն Մայրենի լեզուի.	—	20
6. Ս. Մանգրինեան Ազգային Ընտ. աշխարհ.	—	25
7. » » Ազգ. Դիւցազ. աշխարհ.	—	30
8. » » Նահապ. և Հայր. աշխ.	—	65
9. » » Բացատր. Ընտ. աշխարհի.	—	75
10. » » Հենչելի թուար. խնդիրներ մ. ա.	—	40
11. » » Կեանքի հանգ. համ. թուարան.	—	75
12. » » Համ. Մանկավարժութիւն	1	50
13. Կոստանեան Ծաղկաքաղ շրջան Ա.	—	25
14. » » Ծաղկաքաղ շրջան Բ.	—	60
15. » » Ծաղկաքաղ շրջան Գ.	—	40
16. » » Գրաբարի հոլովումը.	—	15
17. » » Գրաբարի խոնարհումը	—	25
18. Եղիշէ ըստ անձեացեաց օրինակի.	1	—
19. Նոյն միջակ թղթի վերայ	—	80
20. Ավագեան Նախակրթանք. ա. մ.	—	40
21. » » Նախակրթանք մ. Բ.	—	45
22. » » Նախակրթանք մ. Գ.	—	50
23. Տէր-Սարգսեան զեղազրութեան օրինակներ.	—	20
24. Նազարեանց Հայոց լեզուի ուսուցիչ III տար.	—	40
25. » » Հայոց լեզուի ուսուցիչ չոր. տար.	—	60
26. Բահաթրեան Համառօտ Հոգեբանութիւն	1	—
27. Ա. Բագրատունի Տարերք քերականութեան.	1	25
28. Տէր-Դաւթեան РУССК. СЛОВО. Գրաագիրք ռուսաց լեզուի.	—	45
29. Նազարեանց, Առաջնորդ ռուսաց լեզուի.	1	50
30. Տէր-Աբրահամեանց Բանալիք Ռուս. լ.	—	50
31. Տէր-Ստեփանեան Սկզբունք քր. հաւ.	—	50
32. Հայորդի Սրբազան պատմութիւն Հին Կտա- կարանի	—	50
33. » Սրբազան պատմութ. նոր կտակ.	—	50
34. Մուրատեան Եկեղեցական պատմութ.	2	—
35. Գնունի Եկեղեցական պատմութիւն	1	20
36 Օրբելի Նախաշաւիղ կրօնագիտութեան մ. ա.	—	30

37 » Նախաշաւիղ կրօնագիտութեան մ. Բ.	—	50
38 » Հին և նոր Կտակարանի Պատմութիւն.	—	30
39 » Եկեղեցական Պատմութիւն	1	—
40 Մսերեան Հաւատապատում	—	25
41 » Հրահանգ Քրիստոնէական Հաւատոյ	—	75
42 » Քրիստոսապատում	—	50
43 Վարձել գրաագիրեանք թուարանութեան	—	70
44 Շահվերդեան նկատողական ուսում	—	50
45 Տէր Աբրահամեան Հայոց Պատմութ. պատկեր.	1	—
46 Աբովեանց պատմ. Հայոց	—	60
47 Բաղդադական Աշխարհագրութիւն	1	—
48 Տէր Յակովբեանց Աշխարհագ. Հայտատանի	—	60
49 » Հայտատանի Քարտէզ	—	25
50 Սիմէօնեան բնահանուր Աշխարհագրութիւն. գրաագիրք Հայոց գաղութների համար Մ. Առաջին նախագիտելիք հինգ պատկերով	—	35
51 մ. Բ. Քաղաքական Աշխարհագրութիւն	—	60
52 Հայտատանի Քարտէզ բնագործակ	2	—
53 Բժշկ. Տիգրանեանց Մարդակագիտութիւն (Անտ- տոմիայ)	—	50
54 Պալատանեան գրականութիւն.	—	50
55 Զարբանալեան Պատմութ. Հայ, գաղութ. 2 հատ.	4	—

Է Բ Բ Ե Կ

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՅՑ
Հաւաքեց Հ. ՂԵՒՈՆԴ Վ. Մ. ԱԼԻՇԱՆ
ՎԵՆԵՏԻԿ. 1881 թ.

Գինն է 10 րուբլի.
Ճանապարհածախսով 10 ր. 60 Կ.
ԾԱՆՎՈՒՄ է «ԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՅԱՌԱՆՈՅՈՒՄ»

Միանապրեանցի Քնար Հայկական գրքի մնա-
ցած տակաւթիւ օրինակները վաճառվում են Կենտրո-
նական գրավաճառանոցում առանց կազմի 2 ր. կազ-
մած 2—50).

Կենդանական Գրականությունը զարգացում են
ի միջի ալոց և հետևել մանկավարժական գրքերը:

Ушинский. Руководство къ преподаванію по род-
ному слову. ч. I. ц. 30 к.

Ч. II. ц. 40 к.

Его же. Собрание педагогических сочиненій. ц.
3 р. 40 к.

Гербачъ. Руководство для учащихся къ русской
азбукѣ для совмѣстнаго обученія чтенію, письму и
рисованію. ц. 28 к.

Его же. Методическое руководство къ обученію
письму. ц. 44 к.

Корфъ. Руководство къ обученію грамотѣ. ц.
28 к.

Его же. Русская начальная школа. ц. 1 р. 38 к.

Бѣловъ. Руководство для сельскихъ учителей.
ч. I. ц. 83 к.

Ч. II. ц. 55 к.

Паульсонъ. Руководство къ обученію грамотѣ.
по первой учебной книжкѣ. 2 т. ц. 2 р. 20 к.

Семеновъ. Опытъ дидактическаго руководства
къ преподаванію русскаго языка. ц. 55 к.

Водовозовъ. Книга для учителей заключающая
объясненія на книгу для первоначальнаго чтенія въ
народныхъ школахъ ц. 66 к.

Его же. Предметы обученія въ народной школѣ.
ц. 77 к.

Бунаковъ. Обученіе грамотѣ по звуковому спо-
собу. ц. 28 к.

Миропольскій. Обученія грамотѣ по звуковому
способу. 1 р. 38 к.

Малининъ. Начальное народное училище. ц. 83 к.

Дистирвегъ. Начатки дѣтскаго школьнаго уче-
нія. ц. 55 к.

Ельницкій. Методика начальнаго обученія отече-
ственному языку. ц. 83 к.

Его же. Курсъ дидактики. ц. 83 к.

Рошинъ. Педагогика, дидактика и методика. ц.
88 к.

Чистяковъ. Курсъ педагогики. ц. 1 р. 10 к.

Бобровскій. Курсъ практической педагогики. ц.
1 р. 10 к.

Жукъ. Вопросы школы. ц. 45 к.

Галанинъ. Письма къ матерямъ. ц. 1 р. 60 к.

Кирпичниковъ. Диккенсъ какъ педагогъ. ц. 50 к.

Зеленскій. Основы для ухода за правильнымъ
развитіемъ мышленія и чувства. 2. т. ц. 8 р. 40 к.

Струве. Элементарная логика. ц. 1 р. 10 к.

Джевонсъ. Основанія логики ц. 66 к.

Его же. Учебникъ логики. ц. 2 р. 25 к.

Диттесъ. Практическая логика. ц. 55 к.

Его же. Очеркъ практической педагогики ц. 1
р. 10 к.

Владиславлевъ. Логика. ц. 2 р. 80 к.

Его же. Психологія. ц. 2 т. 6 р. 75 к.

Кавелинъ. Задачи психологіи. ц. 1 р. 40 к.

Ремпель. Основанія логики и психологіи ц. 83 к.

Троицкій. Наука о духѣ. 2 т. ц. 6 р.

Топинаръ. Антропологія. ц. 4 р.

Спенсеръ. Психологія. 4 т. ц. 8 р.

Его же. Воспитаніе умств. нравств. и физи-
ческое. ц. 1 р.

Бенъ. Воспитаніе какъ предметъ науки. ц. 2 р.
75 к.

Его же. Психологія. ц. 2 р. 75 к.

Его же. Душа и тѣло. ц. 1 р. 40 к.

Шмидтъ. Исторія педагогики. 5 т. ц. 22 р.

Шутце. Училищевѣдѣніе. ц. 1 р. 75 к.

Салонина. Училищевѣдѣніе. ц. 1 р. 10 к.

Систематическій обзоръ народно-учебной лите-
ратуры. 2 т. ц. 3 р. 30 к.

Вейсъ. Нравственная основа жизни. 2 т. ц.
2 р. 80 к.

25 ընդհանուր և 10 հատուկ գնորդները ճանապարհածախք
են վճարում. իսկ պակաս գնորդները ընդհանուր և հատուկ
լացնում են 10 հ. ճանապարհածախք:

ՀԱՅԵ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ՕՏԱՐՆԵՐԻ ԱԶԳՈՒՄ
ՀԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ
ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ
Գինն է 30 հ.:
Ծախվում է «Կենտր. Գրական»

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 23 Октября 1882 г.

Типографія И. Мартиросіанца.